ПОВОРОТ.

Повість

Володимира Лаврівського.

I.

Старий погладив довгу, сиву бороду...

— От тобі сторона, хоч гуляй!

А сторона вся купала ся в богатім підвечірнім сьвітлї. Далеко краями виднокруга губила ся вона в ясній півмрацї. Тягли ся села за селами, увінчані зеленими деревами. Рівний і свобідний виднокруг ширшав над берегами спокійної Солокії.

Спертий на грубім, сукатім костурі, стояв старий як прикований, вліпивши в безмежну рівнину тихі, ясні очи.

— Тут я жив, тут з нею розстав ся і тут умирати хочу! — мурмотів під носом.

Тай здавало ся, що його спокійний і довгий погляд, яким тепер міряв рівнину, то одна частина широкої сторони, „з котрою зріс ся і де захотів умирати“.

Плечі мав широкі і непохитно ставляв ідучи старечі ноги. Здоровий був і кремезний, як би виклепаний з зелїза, твердо опирав ся на палиці кістястими без товщу руками, брунатними від горячих лучів сонця.

— Тямиш? — казав. звертаючись до свойого молодого товариша. — Ти ще був тоді дитиною... Мало що не тою порою, як сьогодня — ні, троха раньше, лїтом, серед вакаций — нерав гнало ся верхом тими доріжками.

— Там бачиш Тушків, тут наш старий Белз із мурованими верхами сьвятинь, а там аж ген Ворохта. Гей, гей! не ті то часи!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але сторона та сама! Ба, ще рівнійша і вигіднійша, від коли постинали пани лїси, щоб було ширше дивити ся на сьвіт. Так, так, уже майнула з горою десятка лїт!

— З горою десятка лїт! — бурмотїв молодий товариш, не відриваючи своїх очий від того дива, яке йому показував старий.

— Село за селом, одно таке самісїньке, як иньше. Безмежні рілї чогось мов сумно порозкидані. Сторона дещо мелянхолїйна, а врештї нудна. Простий мотив і більше нїчого.

— Бувають на сьвітї більше розмаїті в глубокому начеркови, веселїйші і красші. А преці, коли глядиш, огортає твоє почуване дивний, теплий неспокій і разом щось тягне тебе сюда.

Нагло вірвав і наляканими очима глянув молодий на старого.

Лице старого сяло, як кавалок західного виднокруга, що яснїв засипаний богацтвом соняшнього до спочинку наклоненого сьвітила.

У молодого дрігнули кутики повних, червоних губ. Стояв тепер похиливши чорноволосу голову і тужні, чорні очи втопив у стерниско пустої рілї. В його заживній уже дещо появі стояв начертаний внутрішнїй неспокій: безсильно обвисли повні рамена і дві зморщини явили ся межи густими бровами. Одягнений в ширококрисий, чорний капелюх, дивив ся Іван Грабар добру хвилю на малого, чорного пса, що довгу морду ласкаво зверяув у сторону молодого чоловіка, радісно граючи хвостом.

Врештї погладив Іван Грабар собаку, взяв старого товариша під руку і певним, гордим двигненєм рамен завернув назад на доріжку, з якої були перед хвилею зійшли.

Широкий виднокруг остав ся по заду їх плечий.

І в миг вирівняли ся Грабарові морщини.

— Не дивниця, скоро чоловік затрепенеть ся над тим, що колись солодило перші пориви його молодости. Се трівкий і хороший образок, молодче!

— Байдуже! — говорив трицятилїтнїй Грабар. — Се на потім, на старість. На разї треба буде пожити чимсь иньшим, не споминами...

— Сьвіт тобі, брате, отвором! Ступай!

І вони ступали, молодий і старий, тою доріжкою, що крутила ся поміж полями.

Спертий на рамени молодого старий молодїв, а молодий ішов наперед уже посвистуючи.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Малий пес, веселий і свавільний, пускав ся як стріла наперед і котив ся, майже доторкаючи землї своїм довгим, грубим черевом. То знов приставав, обертав ся. А поставивши в-укіс нерівні ноги, показував ясно-жовті пятна на своїй сильній і широкій груди.

Доріжка вела на хребет горбів, що околювали рівнину з північної сторони. На право і на лїво тяглись широкі поля. Ген глубоко в долинї простяглись безмежні луки над берегами Солокії. Дальше лежали одна коло одної грядки з зеленолистими, твердими головками капусти і вже поорані стернї по стятім збіжю, а на самім хребтї горба розстелив ся широкий лан двірської конюшини.

Місцями пас тут дехто свою худобину. Скулений сидїв пастух, тримаючи під пахою жовті стебла соломи, з якої виплїтав зубцьоваті пасма на капелюх. Біля него лїниво ступаючи пасла ся корова; згинала в низ довгу шию і била худощавий хребет тяжким хвостом.

З боку підкрадав ся чоловік. Його лице було довге і суворе; він тримав у руцї грубий і дуже покручений костур, загнений в горі в каблук. Через його груди й плече біг широкий ремінь, а на грудях сьвітила ся жовта, кругла бляшка. Він заходив пастухови зза плечий і гукав над самим ухом:

— А квіток де?

Хлопець ані глянув, сягав за пазуху по квіток і польовий ішов дальше.

— За такий квіток добре оплачуєть ся неодна бідна вдова! — сказав старий до Грабара. — Добрий се інтерес для жидівського посесора!

— Чого-ж платять?

— Бо мусять, він їх має в своїй кишенї! Худоба голодна, стерню ледви порожню сейчас орють!

— А ті, що ровами пасуть?

— Се має бути вільне!

Ровами пасли, ведучи худобу на посторонках. Дехто пас без увязи, раз-у-раз завертаючи корову з конюшини в рів. Пасли там і коні.

Невеличкий хлопчина стояв на дорозї, вбраний у міщанську, довгу і дуже обдерту блюзу. На лицї був блїдий, криво ставляв широкі губи і добував із себе якісь незрозумілі звуки. Стягнув шапку з голови перед тими, що з ним зрівняли ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Нїмий! — казав Грабарови Осоховський (так звав ся старий). — Незнаного він роду! Відки приходить до села, нїхто не знає: побуде якийсь час і знов пропаде, знов нїхто не знає, куди?

Так розмовляючи стали вони доходити до того місця, де одна бічна польова доріжка зливала ся з тим гостинцем, яким вони йшли. Доріжка бігла поперек конюшини, самою серединою лану, була вузка і вела з низу на горб.

Ідучи вони вже здалека завважали пару кінських голов, що добували ся вузкою доріжкою на верх горба. За тим виринув зза горба високий, стіжковатий, вузкокрилий, соломяний капелюх, а під ним чорне, осмалене личко молодого їздця. Що раз то виднїйше стали ті появи випливати з низу, поки на впослїд не забаламкали босі ноги невеличкого хлопця на роздутих боках мізерних коненят і поки не станули худощаві, кінські зади на самому версї горба.

Хлопчина може десятилїтнїй сидїв на кони; другого коня тримав на посторонку обведенім довкола шиї.

Не було в тій появі хлопчини, що певно вів конї з пасовиска, нїчого незвичайного. Тож Іван Грабар, як і Осоховський, були-б ту появу скоренько затерли в памяти, коли-б не заколот, що вчинив ся в глубинї горба, в тій хвилинї, коли Грабар і старий Осоховський саме мали зрівняти ся з їздцем і кіньми.

Кілька людських голов стало добувати ся зза горба того лану. Люди ті летїли і кричали:

— Тримай! тримай!

І стали добігати до кінських задів. Хлопчина, що сидїв на кони, оглянув ся. Мусїв налякатись двох великих псів, що гавкаючи забігли коням з переду і досягали їх ніг, бо згорнув рамена до себе і прутом стягнув коня в бік; тим більше, що ті люди, які бігли з заду, тровили псів і зі всїх сил кричали:

— Тримай! тримай!

Отже вчинив ся заколот. Дав ся чути сильний тупіт кінських копит і туман сивого пороху піднїс ся в гору; конї наставивши вуха летїли.

Однак пустили ся вони летїти не простою дорогою, а скрутили в бік і влетїли в саму середину лану з конюшиною.

Хлопчина підскакував на кінськім хребтї, як гнучка пилка. Злетїв йому з голови капелюх, потім став він сам хитати ся. Три парубки вже досягали його. Всї три були молоді, вимахували

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

палицями і дуже кричали. Роздійнявши руки і сукатий костур піднявши в гору, садив повагом польовий. Кричав охриплим голосом:

— Квіток де? — і грозив хлопцеви костуром.

Цілий той похід замикав їздець на кони. Густу його бороду і довгі пейса підіймав вітер у гору; він рівно як хлопець витовкав своїм задом острий хребет гнідого і покритого великими, ясно-жовтими цятками коня.

Грабар і Осоховський приспішили кроку.

— Ловлять шкідника! — сказав старий.

— Він же їхав доріжкою, не шкодою.

— Але бачиш, як його вігнали в конюшину?

Тим часом хлопчина впав із коня на землю. Хтось, що біг, копнув задиханого і наляканого ногою. Хлопець розчинив тонкі, бліді губи і жадно став вдихати воздух у грудь. Чвалом побігли коні дальше. За ними пігнали ся двірські парубки, побіг польовий, а на кінці потряс ся на кінськім хребті Жид-економ.

Коло хлопця з'явила ся баба. Дрібцем бігла з долини і біжучи роздіймала руки. Бачила, як цілий той похід поніс ся вітром наперед, як хтось допав коний і всів на одного з них і як те все пігнало дорогою, висадженою старими, тонкими тополями; бачила відчинені губи і налякані очи хлопчини, що задиханий лежав коло конюшини. І ось вона станула коло нього, роздійняла ще лїпше руки і кликнула:

— Ой, Господи! а то що?!

Хлопчина піднїс ся.

Невеличким сухим кулачком лївої руки запер ся о землю і пригорнув скорчену праву руку міцнійше до тїла. Стягнув лице з болю.

— Коні забрали!

— Га, а ти чого дав?

Баба стала кулаками обкладати хлопця по плечех.

— Мамуню, я невинний! Вони нагнали, нагнали... а я впав, упав...

Однак вона била і била, щоб прийти знать самій до памяти. Її чорні очи палахкотїли огнем, а короткий і круглий як гузик ніс стояв грізний з двома широко відчиненими дірками на верхи.

Старий Осоховський надійшов і живо хопив бабу за руку.

— За що бєш хлопця?

Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Ой паноньку! — стала нараз плакати баба. — Забрали, коні забрали до двора, за ні-за-що забрали! В шкоду самі нагнали! Бог сьвідком! Ой порадьте, ой ратуйте! — заводила.

— За справу станемо вже тобі сьвідками і кривда тобі вернеть ся! А ти дурно хлопця не бий! Вечір, як усьо верне з поля, прийди до двора!

Осоховський обіцяв поговорити з посесором і баба дякуючи отерла сльози собі й хлопцеви. Підійняла його з землї і стала допитувати ся, чи не потовк ся міцно; хлопчина не сказав нїчого, лише дужше стягнув праве рамя до боку.

З тим вони пішли.

Грабар і Осоховський стали дальше йти доріжкою, якою надійшли. На лиці Грабара малювало ся счудуванє. Знов виступали морщини між бровами і знов грали кутики губ.

— Так то ведеть ся інтерес! — говорив старий. — Гроший парубкам наганяєть ся; лиха заплата гонить їх летїти за такими зарібками й нагородами. Ба, в сей спосіб призбируєть ся і собі якогось відшкодованя і воно робить не малу сумку на рік.

— Сеж неправне!

— Хто питає!

— Рабунок, се річ гидка, просто нечувана! — кликав Іван Грабар.

— Диви ся, мій молодче, а може побачиш ще цїкавійші прояви нової системи господарки в нашім селї, чим отся! — казав старий Осоховський.

Похнюпивши голови йшли вони вже дальше мовчки.

Сонце пускало з себе останнї золотисті струї, коли Осоховський і Грабар станули на горбку поміж трьома хрестами. Тут сходили ся три дороги. Одна з них висаджена посохлими тополями, була північна і вела просто до двора; дві иньші розбігали ся на схід та на захід. На зустріч кождої стояв високий, деревляний хрест, колись крашений на червоно, зелено та біло. Їх краску вирівняв час і непогода і нинї стояли вони всї три суворі, темні і брудні. На перехрестю кождого з них висїв прибитий металевий знак: серце, котвиця і невеликий хрест.

То ще небіжка ґрафиня велїла їх свого часу поставити ґрафови на памятку своєї горячої, вірної любови. „Віра, надія і любов“ замикали ту просту дорогу, що виднїла ся з вікон її кімнати,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

куди біг її тихий погляд із того часу, як невилічима недуга прикувала до постелі бідне, хоре її тїло.

Стояв з того горбка найширший вид на чудову безкраю околицю і в нїм мабуть потонули гадки молодої дївчини, що лицем звернена в сторону заходового сонця стояла на горбку між трьома хрестами, зложивши обі долоні на парасольці.

З під ясного, соломяного капелюха, перевязаного широкою, білою стяжкою, виглядали мягкі обриси молодого лиця і сьміяли ся гнучкі кутики тонких губ. Тихий погляд великих, ясних очий стрічав тих, що зближали ся, Грабара й Осоховського, питаючо і разом якось благально. Невеличка грудь дївчини, стягнена ясною блюзкою, опоясана червоною крайкою, ласкаво похилила ся на їх привитанє. Живою, легкою ходою підійшла близше, подала Грабарови руку і взявши старого під рамя, глянула добрим, щирим поглядом в очи.

— А я жду на вас, татку, на тім горбку від пів години!

Її голос був мягкий і легкий, як подув вечірного леготу.

— Чого-ж ти не зійшла дорогою в долину? Ми там очікували тебе, голубко!

— Коли-ж я так люблю дивити ся з сього горба!

Тут її погляд стрінув ся з Грабаровим і сейчас згубив ся. Дївчина міцнїйше притулила грудь до рамени старого. Той згорнув рамена до себе, погладив нїжну, тоненьку руку дївчини і похилив стару голову в низ. Цїлий віддав ся сердечному стискови дорогої дитини.

Грабар глядів на неї, як стояла на горбку, втопивши погляд великих очий у безмежну далечінь... Ту дївчину застав він уже вчера на тім самім місці, осяяну лучами заходового сонця. Огорнув його неспокій. Нетерпливо став чогось шукати очима. Оглядав ся.

— Кого шукаєте? — ласкаво питала дївчина.

— Чи бачили ви чорну бабу, що провадила заплаканого, малого хлопця? Він потовк ся, спавши з коня. Польові зовсїм неправно забрали коні. Вони не були в шкоді.

Грабар чув, що кров підступає йому до голови і що він не так хотїв сказати, як сказав.

— Я хотїв, бачите, знати, чого той хлопець так стягав лице, коли лежав на землї засапаний впавши з коня.

Грабар стояв помішаний. Дївчина бачила коні й польових, однак чорної баби з заплаканим хлопцем не стрічала.

Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В тій хвилї дав ся чути протяглий свист парової машини. Всї троє глянули з горбка в низ. Широкими полями мчав зелїзний поїзд і добігаючи до стациї, тягнув за собою довгий, сивий хвіст з клубів диму.

— І того колись не було! — говорив Осоховський, звертаючись до Грабара.

Грабар мовчав, стоячи мов прикований. Поїзд минув. Осїннїй, холодний легіт став потягати від півночи. Мимо погідливої пори і теплого дня нагло ставало ся холодно під вечір.

— Се віщує довгу, красну осїнь! — казав старий Осоховський.

Розмова не клеїлась. Вони постояли ще хвилину, а потім пустили ся йти дорогою висадженою тополями.

Ідучи стрічали тих, що вертали домів із плугами та з боронами. Чорні на лицях, позвішувавши голови мов мерцї, сидїли хлопи на худих, невеличких коненятах, що помучені похилювали шиї і що раз звільняли в ході. Тодї хлопи, мов збудившись із просоня, били худі кінські хребти; тодї оживала їх натура і вони гнївно кляли охриплими голосами.

Грабар ставав і підносив голову; його грудь сильно віддихала і він говорив:

— Дивно! Живучи далеко на чужинї я часто згадував ті безкраї поля і тих менї найблизших людий, моїх рідних і свояків, що ходять за плугом. Нераз привиджувалось горячій голові повне, заходове сонце, що в його яснім, широкім сьвітлї купаєть ся вільний виднокруг. І все менї здавало ся, що плугатори вертаючи домів, і пастухи за стадами овець і коров весело гуторять між собою і любо вигравають на сопілках. Широкими, звучними красками відтворював я ті картини в моїх писанях. Дивно!

— Скажіть, чому менї так здавало ся? Чого я так брехав?

Грабар замовк. Він цілий дрожав.

Марійка, дочка Осоховського, чогось ширше роздійняла повіки великих, ясних очий, а її батько, старий Осоховський, мов приріс до землї, погорбив ся і звісив голову...

— Ой, не весела пора у нас настала! — казав старий до Грабара і до Марійки, переступаючи поріг двірської брами.

Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І двір грубо змінив ся. Грабар знав той двір із часів веселої молодости, коли з кождого його закутка плило безжурне житя.

Тепер стояв двір переділений на дві половині. Де плило житя за високим, острокінчастим парканом, там тепер ґаздував посесор Жид. По сім боці, де стояла ґрафська палата, по середині саду і парку густо заростого травою царював мертвий спокій.

Дорога, якою йшли, розколювала ся на дві, окружаючи довкола травник. Стіни тої дороги творили високі і густі корчі базнику та жасмину, що розливав весною солодкі, оживущі пахощі. Тепер і ті стіни спали спокійно. Товариство ішло на впростці травником. Невеличкий ростом і довгий, старий, деревляний будинок стояв їм на зустріч. Погорбив ся він боками. Двері і вікна в'їдали ся вже глубоко в землицю. По середині був ґанок, густо оброслий довгими, тоненькими галузками дикого вина, де вже від довшого часу пересиджував більшу половину теплих днїв сам ґраф. Острокінчасті, чорним ґонтом криті вежочки вбирали горою ту стародавну будівлю, давнїй ловецький дім Потоцьких. Праве крило кінчила скляна стіна, колись оранжерія, нині крім пару вазонків олеандру та грубо-листого кактуса — склад тяжких і дуже широких крісел із поломаними ногами та иньшого з'ужитого знарядя.

Одноповерхова, мурована башта замикала се крило. Була добре удержана, мала свої окремі двері і стояла як би приліплена до западаючого дому: широка, рівна, проста й чотирокутна.

Довкола тої старої будівлї, що голову свою до гробу клонила, шуміли тихим шепотом споконвічні липи; тут і там бігли ген у гору острокінчасті тополї, а кругом свобідно буяла соковита трава. Краями травника під жасминовими стінами куняли деревляні лавочки. Висиджувала на них днями бабуся, вбрана в біленький чіпець, з під якого вибігали тоненькі пасма срібного волося, околюючи густо поморщене лице. Отулена грубою хусткою, низенька стояла тепер і не зводила очий з товариства, що наближало ся травником.

Сперта на палиці щось шептала сухими, старечими губами.

— Добрий вечір вам, Боньцю! — голосно кликнула Марійка, коли товариство зрівняло ся зі старою. Однак старушка мовчала, лише її долїшня, остра і вистаюча щока не переставала рухати ся, а її очи не стратили суворого, острого, старечого погляду.

— Вона так молить ся! — казав Осоховський до Грабара. — Наша Боньця! Гей, гей! Де то давнї лїта дїлись!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Однак старушка вже не мовчала. Сухою, старечою рукою хопила нагло Грабара за локоть.

— Бог усюди! — сухо закликала і дивно широко видовжили ся її морщини. Вона відчинила безвиразисті губи і показала чорну, беззубу яму.

Молодий чоловік освободив свій локоть із обіймів старечої руки і не оглянувши ся переступив поріг ґанку.

— Не дивуйте ся! — говорила Марійка. — Однїська гадка, яку вона кождому чужому любить виповісти голосно.

І підчас коли вони всї стали розсїдати ся на деревлянних лавочках ґанка, стара не переставала шептати дальше свою беззвучну, тиху молитву.

Старець, якого стрінули на ґанку і якого сердешно повитало цїле товариство, був троха иньший, чим його стара нянька. Бистрі, карі очи ґрафа ще жваво бігали між кутиками очий; великий, орлиний ніс і сива, в острий кінець стрижена борідка, повний вус і костисте лице зраджували невгамовану ще доси жадобу житя. Ґраф міг мати яких 80 лїт. Слух уже йому не дописував і часто-густо пізнавав бесїду по рухах губ.

Отже любив найрадше товариство Осоховського, з котрим ішла жива розмова як між приятелями, які себе добре розуміють. З давен-давна зжив ся ґраф зі своїм емеритом. Сеж його колишнїй повірник і „ржондца“, старий вояк, підупавший шляхтич і сьвідок його молодих, веселих лїт.

Утертим звичаєм питав ґраф, чи захід показує сталу погоду і чи вже пильно засївають поля. Завдавав питаня, навіть не чекаючи відповіди. В кінцї говорили про ту бабу, що їй забрали коні з конюшини.

— Забрав Жид зі шкоди коні! — кричав Осоховський ґрафови в ухо. Грабар перечив, що коні не були в нїякій шкодї.

— Отже значить ся, се так, коли господарка ведеть ся не на жарт! — говорив ґраф трохи пискливим голосом. — Ми того нїколи не вміли і жили нї для власної користи, нї для нашої будучности, мої любі. А то було зле, бо те, що там (тут ґраф показав поза свої плечі), то вже не наше, нї те село, нї ті люди... Всьо розпадаєть ся і з під рук наших та ніг утїкає...

Замовк, похилив лису голову і довго тріпав старечими руками в повітрю. А потім ударив кулаком о стіл.

— Ми тут непотрібні! От, аби віку дожити, ще пару годин!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він глянув на неспокійні лиця своїх найближших і стареча, лиса голова похилила ся знов долів.

— Прикро, прикро жити вигнанцем у своїй власній хаті! — глухо казав ґраф, тяжко зітхаючи.

Він жив справді вигнанцем, від коли вмерла схорована ґрафиня, що половину свого віку перележала в постелї. Ґраф посивів і оглух, а по сплаченю величезних довгів решткy уратованого майна, отсе одиноке сїльце Глухів, передав після волї родини найстаршому братови в посїданє. Власні дїти не жили: або не доношені гинули в лонї матери, або приходили на-пів гнилі на сьвіт, або вмирали скоро. А коли тяжка недуга звалила ґрафиню в постелю, заборонено їй плодити дальше потомство. Говорено про хоробу ґрафа, що мала удїлити ся жонї... Однак і її рідня гибла на туберкули і вона сама перейшла тяжкі зовзи в дитинячім віцї, а вмерла викашлавши поволи останню тканину перегнилих лехких.

Ґраф був нинї бідний, йому ледви лишили доживітню ренту в кількох тисяч на рік, старенький дімок, сад із огородом і зарослий буряном парк, разом із тягаром споминів бурливої, живої молодости. В товаристві своїх емеритів: старого Осоховського, старої няньки і старого льокая Павла докалатував ґраф днїв позісталого житя лїтом на ґанку, зимою пообвиваний у плєди в своїм кабінетї.

Розкладав на столї, застеленім зеленим сукном, пасіянса або грав із Осоховським пефераиса в двійку. Не їздив нїкуди і нїхто його не відвідував. Був се непотрібний мебель для родини.

Братанок пустив село Жидови в посесию і дістаючи правильно рати, не дбав уже більше нї за село, нї за свого старого добродія. Діставши за жінкою добра на Моравії, завів там своє родинне гнїздо.

— На пропащий край махнув рукою! — з жалем толкував бувало Осоховський.

Пропащим краєм управляв тим часом Жид. Поставив горальню, поспроваджував машини і робив інтереси на тисячморґовім обширі.

— Ба, про мандат посольський не стараєть ся, а одна жінка молодому Жидкови вистарчає! — знов жартував Осоховський.

От і тому на-пів умерлому ґрафови нинї стало нараз жаль давно прожитого, стало жаль веселих лїт живої молодости і житя перевойованого в безжурних роскошах, для вдоволеня забагів палкого тїла та буйної фантазиї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він підняв голову, глянув на Грабара і безсильні повіки старечих очий стали дрожати, а не спускаючи свого погляду з молодого чоловіка, взяв його долоню в свої холодні руки і грів ся огнем сильного, здорового молодця.

— А преці могло тут бути красше! — шептав ґраф, поводячи очима довкола, то знов утопляючи погляд у Грабара.

— Не дала, не допустила родина, — казали: обовязки, традиції, скандал!

Він пригорнув буйну, чорноволосу голову свого сина до грудий і тулив її тихісько шепчучи:

— Тебе не було так довго, тоді тебе не було... Прости, сину мій! Вигнанцем блукав ся ти, бідний, по чужині. Тай оба ми сьогодня чужі в своїй хаті. Чого се так, сину?

Його губи стали трястись, утомлені груди глубоко зачерпували сьвіжого, осїнного воздуха і дві тремтючі краплї слїз покотили ся по жовтій шкірі старечого лиця...

А Грабар став цїлувати вихудлі руки свого батька.

На дворі стемнїло ся. В їдальній кімнатї блиснуло живе сьвітло. В дверех станув погорблений, ядушливий Павло зі старанно виголеним місцем, де звичайно ростуть вуси і борода. Кахикнув, підійшов, уклонив ся і проголосив урядовим, засапаним голосом:

— Прошу панства до вечері!

Встали і пішли.

Вже було добре темно. Ґраф грав із Осоховським преферанса в двійку, а Грабар вийшов перейти ся після вечері по парку.

Його чоло було горяче і він чув потребу остати ся сама-сам із природою. Він, сїльська дитина, був на неї все чуткий і вона приняла його з готовими до обіймів раменами.

Розложисті, дрімливі липи шуміли невгаданим, тужним шепотом. Кругом стояла нескінчена і неперебрана тишина. Глухі кути стежок, тонучи в нічній мрації, родили важкий неспокій.

І от стояв Грабар по середині сього парку, який було нераз відтворював його мозок у тисячних образах і мріях за час десяти лїт на чужині.

І в яких розмаїтих хвилях відтворював!

Розколисаний солодкою мельодією любови, снив про нього Грабар в обіймах женщини і нераз здавало ся йому, що чує, як пливе

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тихий шепіт розмовного листя і солодкий легіт нічного подуву. Будив ся тоді з уяви, протирав очи і кляв, що парить і пече його мягкий пух богато вистеленої, вигідної постелї. То знов тонув у буйних, розбурханих гадках, та пишучи складав їх на папери. Видів тепле, ясне сходяче сонце та сріблисту росу, що зрошувала мягку траву, видів тихих людий, що з молитвою на устах спішили з плугами та серпами на поля. І знов будив ся Грабар з задуми. Через відчинене вікно його вигідної кімнатки долїтав невтихаючий і нервовий гамір великомійської ночи і дусила придавляюча атмосфера розпалених мурів.

— Отсе десятилїтні галюцинациї, — кликав тепер Грабар, — що силоміць перли мене з вигнаня назад у сей зачарований кут.

Оттого кутка не ставало йому, де тепер проходжував ся неспокійний і рознервований.

Тепер нагадав Грабар цїлу свою минувшину. Його мати, хороша, сїльська дївчина, расової вроди і расового серця, крутила ся по покоях хорої ґрафинї.

Нудно плили днї ґрафа... і солодким роскошам, серед аромату палкого вина і в обіймах мягких подушок, завдячував його старший брат і він сам своє істнованє на тій землї. Стало ся. Були вони останнїми дїтьми вже пятьдесятьлїтнього ґрафа і як на глум прийшли оба на сьвіт здорові і сильні.

Хатини тої не стало вже сьогодня на сьвітї, де мати їх обох ховала і кормила, вколисуючи свій біль і свою ганьбу.

Притикаючи до двірських стоділ стояла нинї, на місцї давнього дворика, простора хата з заживним десятиморґовим хозяйством, яке устроїв ґраф і віддав на власність їх матери.

По їх смерти припало воно старшому братови Остапови в удїлї. Молодшого Івана, що проявляв здібности до науки, віддали у Львів до шкіл. Кінчив тоді Іван чотирнацятий рік житя. Учив ся він добре і був би скінчив школи та не теряв віку за границею, коби не військо. Заскочило воно його несподївано в часї найгорячійших ґімназияльних студій. Віддали на три роки, кидати казали перо і книжку, велїли рекрутови хапати за тяжкий ґвер.

Тяжких хвиль упідленя, рабства і лїнивства Грабар уже не тямив нинї. Однак те знав, що не фізичний труд зневолював його до непослуху, стягав кари і переслїдуваня і став ся причиною його дезерциї, але безвихідне положенє закріпощеного духа серед здеморалїзованого окруженя.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Жадний иньшого житя і спокою Грабар утїк туди, куди втїкали всї йому подібні, в Росию.

Не був се далекий край і Грабар із ним зжив ся за десять лїт, тих найкрасших лїт чоловіка. Сейчас пішло йому житя безжурне і вигідне. Ґраф гроший не скупив. В недовзї став учителем нїмецького язика в Петербурзї. Однак, що важнїйше, збудив ся в нїм злючий дух. Грабар образовуючись всесторонно і хорошо, розбудив свою чутку і палку натуру артиста, розсмакував ся в погідливім небі, розколисав спокійні і нїжні мрії і став писати.

— Се не був страчений час! — вколисував себе нині Грабар, проходжуючись по широкім парку. — А щож перло мене сюди і що казало наражати ся на такі небезпеченства, як правдоподібне перехоплене властями, ґарнїзон і муки, що? Яка сила? для тих десять чи чотирнацять днїв нудьги серед старих стїн на-пів розваленого дімка, старих, перешумілих лип запущеного парку в товаристві на-пів здитинїлих старців?

Сам перший написав до них про свій замір і яко відповідь дістав у недовзї письмо, в якім впевняв його Осоховський, що короткий час буде безпечний, бо власть подивить ся крізь пальцї і приватно запитана радила одну обережність.

— В житю все йде, лише розум треба мати! — писав Осоховський. І Грабар увірений в свій розум, став мерщій лагодити ся в дорогу. Одної темної ночи, днїв тому два, перейшов границю на мильку від Глухова. Хто буде питати, — казав собі Грабар, — що там у глухий куток заїхав собі на десять чи чотирнацять день якийсь Іван Грабар?

— От і я тут, чого-ж туга давить моє серце? — питав сам себе. — Затужив за тими тихими ланами, за тим раєм, от і він є!

— Він є? Деж він є? Де той погідливий, тихий рай? — питав себе Іван Грабар. Проходжуючись по парку просив відповіди в темної, вечірної мраки. Однак тополї і липи шуміли одностайно і важка, одностайна лежала кругом тишина.

— Отже по що я приїхав? — кликнув нараз Грабар і йдучи станув, мов опритомнївши. — Житя захотїло ся, житя, а хиба-ж те, що чоловік доси чув, видїв і болїв, се не було житє? Грабар не міг собі справи здати. Те, що чув, були деколи гарні річи, чув і видїв Грабар розмаїтих людий і розмаїті події житя. Були цїкаві річи, що запрятували мозок на хвилину, на дві, опісля ті образи якось затирали ся і десь подївали ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Чув і видів Грабар біль людський: по арештах, по шпиталях, на вулиці. А навіть трафилось деколи стрінутись із тими самітними людьми, що по самітних кімнатах надармо укоюють болючу душу до спочинку і сну. Стрепенуло ся чутке серце запустивши сонду цікавости в чужу рану, однак відчувши, скоренько її забувало, як звичайну, щоденну річ.

Однак Грабар сам дуже не болів. Сівши на парковій лавці, питав себе тепер:

— Ні, менї житя плило, здаєть ся, спокійно і вигідно! — відповідав.

І справді, голоду ні холоду Грабар доси не зазнав, навпаки, жив із ласки ґрафа в добрі, працював систематично в бібліотеках, правильно відвідував вистави красних штук, бував у театрах, сидів вслуханий в музику концертів і любив хороше тїло женщини за те, що воно хороше і що його нїжна теплота, тихий віддих і солодкий поцїлуй дає чоловікови миле забутє себе самого.

Однак те все не тілько любив Грабар, він любував ся в нїм.

— І була-ж се справді любов? І любив я те житя? Мусить взагалї чоловік житя любити!

Грабар устав; він чув, що його ноги дуже трясли ся і що в нього розболїла ся голова.

Собаки вили по селї, на темнім небі горіли зьвізди, краєм виднокруга засьвітила луна якоїсь далекої пожежі.

Грабар стояв безсильний, оперши ся о дерево.

— Та глубока пітьма, нескінчена тишина і потайний шепіт дерев нинї не роз'яснять нї того, що мене сюди силоміць тягло, нї того, що зі мною заподїяло ся, зараз у годинї, коли я став жити житєм того кутка.

Грабар згадав старого, немічного ґрафа, свого батька, з напів умерлою нянькою, згадав зболїлих людий, що в потї чола тягнуть як воли тяжкий тягар на погорблених плечах і видів перед собою одно велике питанє, таке загадочне, як та темна ніч, що довкола нього стояла, і таке могуче, як та луна пожежі, що ширшала краєм виднокруга.

Чув, що те, що тут видів, було не менше могуче і сильне, як і те, що силоміць стягло його сюди.

— Се не було бажанє тихого раю, нї, сто раз нї! Я себе лише вговорював, що я його тут найду.

Грабар підійшов стежкою кілька кроків уперед.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А прецї житя тут просте і щире! Ненавидїти нема його за що! Можна-б його полюбити?... Полюбити ті мізерні, старечі лиця, ті бездушні, надгробові істоти? З котрого-ж боку зачіпити їх почуванєм любови? За що, по що? Хиба за те, що ошукували тебе такий час і були предметом твоїх хорих привидів.

Безрадний стояв Грабар і чув, що він вліз у лябіринт і загубив клубок. Не знав, чи йому те окруженє любити, чи ненавидїти. Лише чув, що ані одного, ані другого не втне. Чув свою безрадність, а найдосадніїше з усього чув, що він справдї, як сказав ґраф, вигнанець і блудить по тім сьвітї не знати по що.

— Остання присла надїя, поплила остання дошка ратунку! — шептав зворушений і безрадний.

Стало йому нараз зимно, тряс ся як у лихорадцї. Мерщій стягнув руки і від того глухого і нїмого місця став скорою ходою втїкати.

Втїкав у сторону палати, де гадав ще застати їх усїх, де в їх лицях гадав допитувати правди та поясненя своїх зворушених думок.

Перейшов парк. Перескочив місток, що був положений через паркову річку. Дістав ся до огородця, обійшов один і другий угол палати і прямував на ґанок.

Сьвіт стояв темний і безмісячний. А коли Грабар скручував на ґанок, серед тої темноти зарисувала ся незнайома поява, ще темнїйша від нічної мраки. Щось скулене стояло під ґанком і покірно складало на-вхрест закутані в хустку руки. Пара блискучих очий, покірних і разом злих стрінула Грабара.

По короткім як ґузик носї пізнав Грабар бабу, що в хвилинї, як пани грали в карти, чекала вже цїлу годину і молила вставити ся за занятими кіньми...

Побачивши Грабара баба ще покірнїйше глянула і скорчила спину у двоє.

Однак Грабар згорнув іще дужше рамена до себе і не задержуючи ся вбіг до покоїв.

II.

— Якась кара божа над ним і над нами!

Старий Кисїль хитав зажуреною головою.

— Ледви пібрали ся, недавно дитина в колищинї запищала. Годї! пє вам, тай пє.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сидів на дубовім пеньку серед обійстя; сцїплені руки зложив на широко розставлених колїнах і часто вітхав.

— А яка образа божа, які проклони, які бійки! Такий, здавало ся, був вам людяний і так, здавало ся, вони любили ся.

Молодий чоловік, що слухав розмову старого, ладнав тим часом щось коло плуга, зігнув довгу спину і вдаряв сильно молотком. Старий не вважав на його роботу. Довгий погляд погідливих, ясних очий пустив десь у далечінь; здавало ся, що говорить таки сам з собою. З під капелюха спадали (давним і тепер уже рідким звичаєм) довгі пасма сивого волося. Мав густі, сиві брови і сивий, коротко стрижений вус. В виразистих, певних обрисах лиця малював ся задумчивий, тужливий неспокій.

— Скажи менї тілько те, який там біс вселив ся?

— А частка йде за часткою, всьо з тим смердячим сопухом. Жаль, жаль давної працї... а чоловік дорожить бувало одним стебельцем, як яким не знати що!

Молодий чоловік кинув нагло роботу. Неспокійно оглянув ся довкола себе і прогнав пса, що вертячи хвостом підлїз йому під ноги. Потім відкинув молоток на бік, за молотком сокиру, і став завивати чорний тютюн у листок тонкого, циґаретового паперця.

А старий Кисїль тягнув тим часом дальше:

— Ледви дві неділї назад, ось у ту пору, що тепер, під самий вечір, ще рубець сонїнька золотив захід. Ми прийшли з роботи, а він із Жидом уже шусь до стодоли. День перед тим ми, бачиш, намлинкували були корець сьвіжого жита на хлїб. Ще стояв на тоцї в куцї цїлий, іно завдавай і вези до млина. Здорове, біле зерно сьвітило ся як срібло, аж радість була серцю глянути! І продав тобі Жидови за пів дармо разом із мішком. Потащили. Прошу його, руки ломлю, годї! Пяний друлив мене в кут, а його жінка ходила з синяком під оком цїлий тиждень. Що за нечиста міць пхає чоловіка в таку гидь? Розʼясни менї, старому, будь ласкав; я старий, звичайно безсильний і дурний, може я вже сього не вгадаю, Остапе...

А Остап втягав силоміць пекучий дим у широкі, здорові груди і нїчого не промовив, тілько глянув на старого Кисїля і спустив очи.

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Ти знаєш того Шулька з Белза? Він заєдно вистоює по передсінках нашого суду; кажуть, що з нотарем і судією він як би не Жид, а з адвокатом пє вечерами гарбату, нехрест.

Тут старий сплюнув і замовк. Остап присів ся до старого. Кисіль похитав головою і спер лїву щоку о старечу долоню.

— Він уже став коло Миколи крутити ся.

Глянув на Остапа і мов налякавшись власних слів, нагло вірвав мову і вмовк.

— Щож йому до вашого Миколи? — вицїдив монотонно Остап. Його голос був низько поставлений і звучав сухо.

Кисіль знов глянув на Остапа.

— Моя Ксенька має після своєї матїнки, моєї першої жінки, свою частку, що її небіжка при сьвідках відказала. Тут на Розстяжній, біля твого лану. Моє старе серце віщує щось недоброго. Я знаю: продасть і змарнує, треба буде цїлий ґрунт дїлити. Ти знаєш, що то значить ся: доти гаразд, поки ми всї в купі. А Жид аби тобі лише вкрутив ся, він знає свою штуку.

— Так проти волї вашої Ксеньки не вдїє Микола нїчого, бо се її, а на то суд.

— Що йому Ксенька, і що Жидови суд!

Кисіль устав, а за ним підняв ся Остап. Старий приступив нагло до молодого чоловіка і руки склав покірно, як до молитви.

— Молю тебе, брате, бачиш, зі сльозою в оцї, не дай, щоб змарнувало ся! В божій воно руцї, а потому, Остапе, в твоїй.

— Щож я пораджу вашому Миколї?

— Купи від нього ту частину. Вона коло твоєї, вона тобі на пожиток; а Жида не пусти, се сьвяте дїло, най нехрест не лїзе між нас!

Старий аж тряс ся.

— Шкода землицї божої і божого дару! — тягнув. — Треба її шанувати, цїпко її треба тримати і не дати, щоб не розпала ся вся. Купи її, Остапе, купи!

Молодий чоловік стояв як обмурований. Високий, тонкий, з протяглим лицем і довгим, горбатим носом, із тужними, темними очима, стояв гордо випрямлений, анї не двигнув ся.

По хвилинї оглянув ся, мов би чого наполохав ся. Боязко побіг його погляд далеко, далеко, по шопі і здорових стодолах і встряг у купах гною, що викинений стояв під високим плотом, відки віяв вечірнїй легіт від дерев двірського парку і відки дохо-

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дили останні стогони парової сили, що кінчила свою цілоденну працю в горальні.

— Я тої частки не куплю! — мрачно казали його губи. — Я таки жадної частки купувати не стану. Я маю досить, дядьку.

Остап сїв, Кисїль присїв ся до нього.

— Чого-ж тобі, Остане, не купувати, в тебе добра і достатку, дякувати Господеви, не скупо! Жінка молода, дїтий Бог ще дасть, буде для кого трудити ся!

Неспокійний погляд молодого чоловіка ще більше став теряти ся.

— Нї, в мене нема на те готових гроший!

— Ну, так, готівки певно що нема! Де нинї готівка! Але мож зазичити ся!

А по хвилї додав:

— А врештї і опікун є, є той, з чиєї ласки і тим даром тебе Бог наділив, є пан твій, батько, він дасть, поратує і поможе. Я чув, що й твій брат Іванцьо заїхав із чужих країв до нас. Остапе! попросиш і в нього. Ах, що то за дитина колись була! Я вас тямлю, ще ось тіцькими; ви оба були як пара здорових, лїскових орішків-близнят. Ти мусиш розжити ся і розбогатїти! — хитро підшіптував Кисїль. — Кому, як не тобі стати першим богатирем у селї? В тебе кров панська і хлопська, Остапе! То сила, значить ся!

Однак Остап Грабар непохитно опирав ся.

— Я з вашим Миколою в ті інтереси заходити не стану. То тяжка штука! — говорив понуро.

Кисїль не міг поняти, відки брав ся той упір. Він бачив здорові груди молодого чоловіка, що тяжко віддихали, бачив неспокійний погляд, ту пару очий, що тужно сьвітили і що раз долїв поринали, гублячи ся в стеблинах збіжя розкиненого по обійстю.

— Ми вмолимо його, Остапе! — кликав Кисїль. — Боже і людське слово переможе! Ще-ж може не закаменїла грішна душа на віки!

Остап Грабар нагло підняв ся. Кисїль аж налякав ся; дві морщини біля кутиків Остапових губ видовжили ся і вирили пятно тяжкого болю на лиці.

— Так то в нас усьо тепер марнить ся. Хто дасть ради тій чорній землицї, орати її і засївати, коли вона аж тут нас усїх дусить, тут, дядьку, тут...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Грабар показував на горло.

— Гріх так казати, дитино! — казав Кисїль. — Гарувати треба на нїй, то правда! І я руки запрацьовував на нїй, чорно запрацьовував зі самого малку. Але вона сьвята, не рухати нам божого права з місця. Я її люблю, страх люблю!

Остап лише похитував головою.

— Га, побачимо! — казав. — Я нині розмовлю ся з Миколою в коршмі, почую, що він скаже.

Старий ухопив із радощів Остапову руку в свої долоні. Він рад був цїлувати її, бо йому нагло наче сьвіт прояснив ся.

— Не дай їй пропадати! — говорив живо. — Вже така сила мого добра пропала! Най же не станеть ся лихо, доки ще видять мої очи! Ратуй її, Остапцю!

Остап прирік говорити з Миколою і з тим вони розстали ся. Грабар бачив, як віддалювали ся погорблені плечі старого і чув, як відходячи кликав він уже про себе: — Яка тут нечиста сила?!

І стояв Остап Грабар довго, довго серед свого обійстя, мов прикований до одного місця, непохитний і як осїнна хмара мрачний...

Збудила його з тої задуми жінка, що вийшла з його хати. Йшла швиденько зі зложеними на грудях руками, минула хату і Грабара і фірткою потягла на дорогу.

Грабар повернув ся і став іти до хати.

Під той сам час плакала в хатї жінка Грабарова, Оксана. Невеличка, ледви двацятилїтня жінка отирала запаскою сльози, на вколїшках припадала до колиски і обіймаючи її обіруч заводила:

— Чи ти вже мене таки покинеш, Михалю? Чи ти вже мене таки покинеш, мій соколику дорогенький, моя рибко золотая?

За хвилю підіймила ся, сїла на лаві і посадовила коло себе бабу Федєчкову. Казала їй розказувати, чи вона вже видїла коли таку недугу, яку має її Михаль, що горить уже другу днину на всьому тїлї як полумя, а вчора досьвіта кидало ним, як би від якої нечистої сили.

Бабуся складала руки на груди, важко зітхала і хитаючи мудрою головою голосила:

— Ой не таку біду, лихо і кару Господню бачили мої віченьки на тому сьвітонькови!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Тодї цїкаво відхиляла молода жінка пару щирих, тоненьких губ. Її як небозвід голубі очи, широкі, добрі як у дитини, прислонені густими, довгими і чорними віями, неначе вічною жалобою окриті, так молючо і сумно і боязко глядїли тодї, скоро Федєчкова стала розказувати за божу кару, за людські гріхи і терпіня, що мучать невинних.

— От як тебе, моя голубко солоденька! — Кажучи се обіймала бабуся довгими руками тонку і гнучку шию молодицї.

Бабуся добра: ще рано прийшла до Оксани втихомирювати материний біль. Насамперед скинула з хорої дитини вроки, поставила по дві пявцї за обома ушенятами, потому виваром якогось зїля напоїла дитину. Молила ся. Врештї напила ся сама горілоньки і розбалакала ся.

Як звичайно жінки, стали вони говорити за чоловіків.

— Ой то кара божа з тими чоловіками! Кажу тобі, молодице, що як би так не один людяний чоловік не бояв ся жінчиного кулачка, Бог знає, чого-б нам прийшлось надивити ся на сьому сьвітови! Ой, надивили-ж ся мої очи на ту кару божу до-сита!

Зітхали бабуся і Оксана. Через відчинене вікно стали долїтати удари молотка о зелїзний плуг, що ладнав на подвірю чоловік Оксани, Остап Грабар. Молодиця присунула ся близше до бабусї.

— Я тобі, молодице, не договорила рано за ту Ковалиху з Кулявої, що я тому років три видала, — стала шептати Федєчкова. — Твій не дав доказати. Се історія не аби-яка. Та де ми вчинили ся? Ну, так, уже знаю, слухай!

— Вичікувала ото молодиця свого Коваленка один рік, другий і третїй. Четвертий минає, ба пятий і семий, а його як вітер поніс шукати лїпшої долї край сьвіта, так і слух-глух загинув про нього. А обіцяв Ковалисї вернути в добрі і гаразді. На Господонька кляв ся і руки як до молитви складав. Ронить слїзоньки молодиця, а нудьга серце ломить. Питає в людий удовиця на празниках, розпитує і по ярмарках: „Чи не видали, люди добрі, та чи не чували Коваля?“ А Коваля як нема, так нема! Тулить сирітку-дитину мати до голодних грудий тай виплакує чорні оченята.

— То не осїння хмара наставала, то з далекого краю зачувала Ковалиха глухі вісти. Ворони їх скреготали над дїравою стріхою і вітер їх дув у холодні стїни. Стали богомільцї розка-

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

зувати. В богомільців серце ласкаве. Ковалиха слухала, що далеко за горами та за лїсами, в краю сьвятому і богатому загинула Ковалишина правда і доля. Що там її Коваль богатий і товстий, як годований кабанець, чужу негідницю масною стравою годує і отулює ясно-волосу, гарну як королївна дитину в тепленькій хатї і в мягких подушках...

— Ой пускала ся тодї Ковалиха в дорогу, питати, шукати талану свого, своєї долї і правдоньки сьвятої. Дитину голодну вела за рученьку, з ніженьків чорних кровця сливала, серденько точив хробак. І гори і лїси минала, тай все тої правдоньки питала, що кляв ся колись Коваль тай спроневірив.

— Тай спроневірив — — —

Бабуся зітхнула. На подвірю міцно вдарив молоток о зелїзо. Оксана здрігнулась. Бабуся стала розказувати дальше:

— За семою горою тай за семим лїсом вибігала з біленької, богатої загороди собака і кровця ще раз текла з ніженьки Ковалихи. Вона не вважає, а до дверий стукає, людий добрих просить і питає: „Пустїть богомільницю, люди добрі, пустїть і переночуйте!“ Ставала в дверех пані, горда як пава, вела за руку ясноволосу дитину і в сьвітлицю Ковалиху пускала; а в сьвітлиці її бідну і голодну приймала й годувала. Виходив із покоїв товстий пан і чудував ся, відки дїдівське, чорне личенько чогось знайоме і відки очи в дитини ласкаві.

— Чудував ся, дивував ся пан, а хробак ще дужше в'їдав ся в серце Ковалихи і синї губи в Господонька правдоньки сьвятої питали, прохали.

— Їла-ж, Ковалиха, їла і наїсти ся не могла і запити горя не могла в свого Коваля-невіри...

— А їдла було доволї: пироги смажені зі салом і горілка, запіканка з медом. В дитиноньки аж губоньки сьвітили ся. То так як би в свого рідного тата! — шептала Ковалиха своїй одиначцї до уха.

Не втерпіла Оксана бабусиної байки.

— Ви так від серця розказуєте, бабусю, як би самі те видали. Ох! які то на сьвітї недобрі люди завели ся!

Отирати стала сльози. За нею отирала бабуся поморщене лице. Її худа і кінчаста щока неспокійно тряслась.

— Видала я не одно і переживала не одно! Видала, як Ковалиху пакували в товсті перини, витерті мішочки сріблом запи-

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

хали та вмолювали бідну сиротинку оставити в богатій загороді на вихованє і на ліпшу долю. Коваль ходив, тільки сапав товстий, пані тільки млїла. А бідна Ковалиха на всьо ласкава і на перину і на срібло і на вихованє в невіри...

Баба знов вмовкла. Тихо стало в хатї, тілько молоток однотонно вибивав свою роботу на подвірю. Бабуся говорила дальше:

— Ой не диви ся, молодице, на того місяця, що незабаром вирине, бо він зрадний. Усї покладуть ся спати, а бідному сну нема. Його манить місяць... і Ковалиху він манить. Вона нічю безталанна ставала; в голові шуміло, як у млинї і хробак точив серце що раз глубше. Ковалї сапали здорово, ситі і щасливі, що торгу добили. А безталанна затулювала губи ясно волосої царівни, гладила горло острим ножем, поки не хрупло...

— Ой бабусю, оставте, то страшне!

Оксана встала, за нею зірвала ся баба Федєчкова з лавки.

— І повісила, чуєш? Я повісила їх обоє: свою доню й її. Там на стрихови, за комином такий був сховок... одно проти одного поставила... невинну проляла кров, щоб житя їм не злукавило.

Оксана впала на лавку. Жінка була в иньшім станї і її занудило коло серця.

Вже не чула Оксана, як стоючи по серединї хати бабуся роздіймала руки і розказувала за пана з борідкою, що боронив її безталанну в судї, і за панів, що довго, довго щось радили і нарештї її пустили, як безумну і невинну.

— Я просила їх, щоб мене повісили, як я їх двоє повісила, а він дурний казав: „Безумна і невинна!“ Як невинна? Хиба не чую що ночи того „хруп“ по горлї і з кождого кутка страшні, великі очи моєї Настї не виглядають?... Невинна!...

Оксана підняла повіки. Тяжко віддихала і просила води.

Баба опритомнїла. Широко відчинила очи, метнулась по хатї і вибігла.

Ще довго бачила Оксана її довгу, долїшну щоку і серед хати роздіймлені сухі руки. Їй здавало ся, що ті руки дусять за горло і тягнуть у гору на стрих.

Вона підійняла ся і глянула. В колисцї плакала хора дитина, а стукіт молотка на подвірю втих. Стало поволи в кімнатї темнїти.

Наперед згубили ся кути хати. Як мара підлазила пітьма що раз то близше і мрачними раменами огортала стїни і лавки.

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Оксана зірвала ся, вхопила за кварту з водою і місто себе напоїла хору дитину. Бабусї вже в хатї не видала.

Скоро Остап Грабар увійшов у хату, Оксана ще дужше присунулась до колиски і на вколїшках її гойдаючи, зацитькувала стогони і короткий, скорий віддих хорої дитини.

Остап напив ся води, відтак сїв на лавцї перед столом, оба лікті спер о край стола поза собою і втопив погляд у темнїючі кути хати.

Глухе настало мовчанє; лише маятник довгого, деревляного годинника вичикував свою працю однотонно.

Врештї підняв ся Остап з лави і своїм низьким голосом став цїдити:

— Кисїль хоче доньчину пайку на Розстяжній продавати.

Сухий і рівний був його голос; однак дріжала в нїм якась погроза і била з кождого слова утаєна сила. Оксана, хоч до нього звикла, на відгомін того голосу заєдно мусїла стрепенутись. А стрепенувшись, дальше мовчала, лише міцнїйше пригорнула горячу дитину до груди.

— А та пайка зараз коло твоєї, Оксано.

Оксана підняла ся. Чула жінка, що її конче треба буде хоч слівцем щось відказати, та бояла ся, що не добуде з грудий голосу. Се їй часто лучало ся. Отже піднявши ся випростувалась і мовчала дальше.

Остап ходив скорою ходою по хатї. Врештї станув проти жінки і гукнув їй над ухом:

— А я таки її не куплю!

— Твоя воля, — ледви вишептали губи молодої Оксани.

— Хотїв би я знати, хто-б сьмів мене неволити до того! Не куплю, то не куплю! Най Кисїль робить, що хоче!

А по хвилї казав:

— А може-б воно не зле було кавалок тої чорної, доброї скиби докупити, га? Здоровий кусень поля заокруглити, житєм богатим зажити, розпаношити ся... Нї, мерзке менї те панство, тай годї!

Новий деревляний поміст угинав ся під його тяжкою ходою. Налякана дитина закричала в колисцї; Оксана знов прикучнула, вцитькуючи плач.

Остап станув над колискою.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А знаєш, де мій брат Іван? — питав, мрачно стягаючи брови.

— Та хто-б його знав, Остапе! — тихо казала Оксана.

— Так знай, що він є у нас, будемо приймати в своїм домі великих гостий. Пан тай ще з чужого, далекого сьвіта. От тобі штука!

Оксана чудувала ся.

— Будемо гонорувати ся! Спросимо гості і станемо брата приймати! Жінко, чуєш!

— Гріх бо так, Остапе, казати! Чим же він провинив ся тобі? Він тобі брат і людина може добра!

Тихо, майже незамітно вимовляла Оксана ті слова.

— Ех, бабо! ті добрі люди! — мягко і тужно зазвучав нагло голос Остапа. Він сїв на лаві, знов опер ся ліктями о край стола і знов полетїв його погляд у далеку далечінь. Настало ще раз глухе мовчанє. Було воно тяжке і пригнїтаюче.

Мимоволї родило острах... З подвіря доходити стали голоси. Челядь вертала з поля і кликала на худобу. Пастухи наганяли корови. Вівцї бекали і мекали. Іржали конї.

Оксана стояла біля колиски і вдивляла ся в вікно, відки долїтав живий гамір. Вона була-б радо кинулась свому Остапови до ніг, обіймала їх і прохала за всїх недобрих людий і за всї людські гріхи, що їх сьогодня таку силу наслухалась.

— Чого він так сердить ся на них, — думала, — не йому-ж їх судити, на те є висша сила!

Однак якась міць путала їй ноги, руки й уста. Стояла нерухомо. А тяжка туга давила серце, сльози пхали ся до очий і щось за горло тиснуло.

Остап устав.

— Чого тут так темно? Завсїди в нас темно тай темно!

Жінка метнула ся за сьвітлом. Невеличкий каганець блиснув мутним огником.

— А в грубі не затоплено! А челядь вернула з поля! — вередував уже Остап.

Се вже не звучав давний, сухий і низький голос; з нього била вже невгамована злість. Станув над колискою. Скоро і коротко сапала дитина. З її рота чути було горячку.

— Дитину простудила, нїчого, тільки по сусїдах, або сусїди тут, такий її цїлий день, бабські забобони в голові! А дитина на божій ласцї!

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Остап мінив ся зі злости. Оксана стала ломати тріски, щоб палити під кухнею. Тріски падали з рук. Надломані головки сірничок відскакували, не давши огню. Тряслись дрібні, молоді пальці наляканої жінки.

— Поле купуй, ех, купуй! — кричав уже Остап Грабар. — Богатства і панства, коли тут із тою дрібкою не дійдеш до ладу! Як тут жити? Чи варта так чорно гарувати, коли тут пекло?!

Хопив за капелюх і вилетів із хати.

Прикучнувши біля груби ломала Оксана ще довго-довго тріски і сірнички. А коли прийшла до себе, залляла ся тяжким, несамовитим плачем.

Так її застала челядь, що прийшла вечеряти і спочивати по праці.

Під той сам час блиснуло млаве сьвітло в коршмі з малої лямпи, завішеної на середнім бальку стелі, а передерши ся через брудне, давно мите скло, спочило на темнім шинквасі і вохких стінах просторої і душної кімнати.

Шинквас не був порожний, його окружала громада людий. Ростом невеликий, плечистий і смаглолиций молодий парубок вдаряв сильним кулаком о край шинкваса і кликав голосно:

— Відбивати! відбивати!

Йому перебивав старший віком чоловік. Мав густі, довгі брови, котрими заєдно моргав і розказував за коні і за якогось побитого хлопця. Говорячи живо, розмахував руками. Був убраний в обдерту, латану, довгу сермягу, а його голову вбирав високий, стїжковатий капелюх.

Окремо в кутї стояв иньший молодий чоловік, з широким костистим лицем і червоними повними губами. Опирав ся на сукатім костурі і розмовляв із Жидом-шинкарем. Жид гладив довгу, чорну бороду і щось шептав чоловікови на ухо.

На нїмецький лад одягнений Жидок вийшов із алькиря і станувши в дверех бистрим поглядом окинув громадку людий коло шинквасу, а повернувши рухливо очима зблизив ся до них. Був на лицї блїдий, мав виголену бороду і невеличкий рудавий вус. Втопив руки в кишенях штанів ясної краски і широко краткованих.

Став слухати розмови. Дверми з надвору вийшов Остап Грабар. З нїким не витав ся. Приступив до молодого чоловіка з широко-костистим лицем, що розмовляв із Жидом і станув проти нього.

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Коршма, де та річ діяла ся, була стара і велика. Вона мала грубі муровані стіни (з яких подекуди повідпадав тинк), сьвідки давніх, лїпших часів коршми, що то про них згадувати любив не один старший піяк. Справді колись бігла по-при ту коршму головна артерія доріг, що вязала кілька місточок, а вела на границю росийської імперії. Туди їхали не одні фіри, зміряючи на комору попасали в коршмі богаті проїзжі і їх коні, що мали тут добре місце на відпочивок. Пара зелїзних шин, що ту дорогу наперек перерізала, лишила ледви слїд давних лїпших часів. Темнобрунатна цегла в місцях обдертих із тинку терпливо глядїла на божий сьвіт.

Заїзду вживало нині хиба одно місточко, звідки вела саме туди дорога до зелїзничої стациї.

Глухівяни могли безпечно балакати про свої домашні справи, чужинець уже не турбував їх більше. Вони були щасливі, коли з хвилею викупна права пропінацийного назад опинив ся їх коршмарь у тій палаті по піврічній блуканині по розмаїтих низьких і малих коморах; коли назад відбито дошки, якими стояли пів року позабивані вікна і Нухім впровадив їх знов до того раю, повного горілчаного сопуху, проклонів і людських бійок.

Та не стало вже того житя, що давно: дехто поприсяг у церкві при вівтарі на тверезість, иньші люди збіднїли; Нухім гнав у гору цїну келїшка грушковатої форми; остали ся лише глухі спомини иньшої бувальщини в устах тої громади, що вечером сходила ся сюди на забаву.

Остап Грабар станувши напроти чоловіка з широко-костистим лицем, що розмовляв із Жидом, гукнув на всю коршму:

— Я вже купив пайку на Розтяжній від твоєї баби!

Всьо втихло і всьо стало товпити ся довкола них. Жид змірив цїкаво Остапа, ще раз погладив довгу, чорну бороду і підсьміхнув ся.

— Так вам раз-два пішло, пане Грабар? — казав арендарь, акцентуючи на свій жидівський лад кожде „р“.

— Раз-два, Нухіме! Має ще хто з вас яку скибу на продаж? Я всьо куплю; геть зі Жидами, вон!

З тим потяг Остап перед шинквас; за ними потягли иньші. Остав ся в кутї сам один Микола. На його широко-костистім лиці знати було безрадність.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ходи, Миколю, пий з нами! — кликав Грабар. — Торгу добилисьмо, най буде могорич! Твого старого тестя ледви не видати! Гроші будуть, на Дмитра справляти вже будеш празник у Канадї!

— І нас просити-меш за море в гостї! — жартували иньші.

На нїмецьке перебраний, блїдолиций Жидок приступив до Миколи. Він спитав на ухо:

— Ви не бійте ся, пане Міколай, бо то не вальорне! Де хлоп знає купувати ґрунт!

— А Жид правду каже, що то не вальорне! — кликнув на всю коршму Микола. — То, що хлоп із хлопом робить, то не вальорне, то суд скасує, тай уже!

— Таки правду Микола каже! — кликали иньші.

— А я тобі кажу, Миколо, що той куций гадукатик, хоч він уже пейса голить і фрак носить і тобі пашпорт пише до Канади — він дурний і тої штуки тобі не втне. Ґрунт на Розтяжній мій, а ти ходи, дурню, і пий!

Жидок мотнув ся, підскочив до шинквасу, то знов підбіг до Миколи, щось шепнув йому в ухо, швиденько повернув ся до стола, став витягати з кишенї книжки, книжочки, папери і папірчики і щось воркотїв під носом.

Остап тягнув далї:

— Що правда, то правда! А я по що аж із Відня гадуката спровадив? Він є в дворі і завтра стане комісия мірити пайку!

Всї слухали.

Нухім дальше підсьміхав ся, знов погладив бороду і говорив, солодко і спокійно протягаючи акцентовані склади:

— Ви, пане Грабар, мудрий, знаємо те всї, цїла громада. В вас, пане Грабар, панська кров. Але адуката з Відня в Глухові не було і не буде, бо на те мусїли би-сте перше менї продати цїлий свій маєток, щоб його заплатити.

— Ось бачите! — дивували ся всї.

Грабар сердечно сьміяв ся.

— А в дворі є, ми знаємо, хто...

Нухім став значно моргати бровами.

— Хто? хто? — кликав кождий.

Молодий Жидок лишив папери на столї і став близше підходити, знов втопивши руки в кишенях краткованих штанів і станув широко розставивши ноги.

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Не треба казати! — мовив Нухім. — Мудра жидівська голова все знає! В дворі є пана Грабара брат, Іван, що втік з війська за границю. Ой, ой! — прицмокував Жид. — Він там добре замикаєть ся на всї замки і ключі, щоб його жандарм не підглянув. І мірити пайки на Розтяжній він не буде.

Остап підняв ся.

— А я вам кажу, що він дасть на ґрунт гроші!

Випрямуваний і високий глянув він на кождого з осібна, як сидїли та стояли вслухані в цїкаву бесїду.

По тім кинули ту справу на бік і пішла горілка. Ішов келїшок один за одним і товариство зближало ся до себе. Позасїдали за столом. По лицях було видно, що їм із кождою хвилиною відраднійше ставало. Неначе якісь пута злїтали з їх рук.

Стали говорити про те, що кождого болїло. Підняв ся мужик в довгій, латаній сермязї, паряджений в стіжковатий капелюх. Став моргати бровами і розказувати:

— А менї нині заняли Жиди конї з панської конюшини!

Розводячи широко руками, став цїлу свою кривду виводити, як вона склала ся, від початку до кінця.

— Хлопцеви на скрізь пробили косту! — жалував ся.

— Відбивати станемо, відбивати станемо! — кликав молодий чоловік, що раз то досаднійше вдаряючи кулаком о стіл.

Оттак балакаючи не счули ся вони, як та чудова сила, горе й терпінє, збили їх в одну громаду; відкривали свої болї і жалї один перед одним, і кривда сусїда ставала кривдою всїх. Терпливо слухав брат скарги брата. Родила ся єдність. Родила ся гадка разом постояти за братню кривду.

Молодий, плечистий чоловік, війтів син, розказував, як управа громадська з жидівським посесором добила торгу за пошитє шкільної стріхи.

— То в мого батька цїла справа робила ся! — кликав.

— Згодили ся, як пани! — гукали всї.

— А нам скажуть платити!

— За старі, жидівські сніпки такий гріш!

— Не дамо, не позволимо!

Так говорили, так єднали ся і так застав їх Кисїль.

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Відчинили ся двері з надвору і боязко всунув погорблені плечі старий чоловік у кімнату.

Ті, що сидїли за столом, зараз побачили його. Його зять, Микола, перший метнув ся з лавки.

І стало ся: в одну мить набрав старий відваги. Розпростував ся, як міг, та змірив зятя від стіп до голови.

— Та я за тобою, Миколо!

— Просимо до гурту, до товариства! — запрошував війтів син.

І його зустрінув довгий погляд старого. По черзї витаючи так кождого з них, як сидїли за столом, старий не витерпів. Він станув серед коршми, став хитати сивою головою і на очи насунув сиві брови.

— Ото-ж я діждав ся на старість, — правив, — за своєю працею по ночи сюди менї лїзти і тут вас умолювати! Але хоч я старий, а таки вас прошу: зятя менї дайте назад, як рідного сина! І землї сьвятої не огидьте і божого гнїву не стягайте!

Здавало ся, що від гірких слів старця задрожали вохкі і чорні від горілчаного сопуху і тютюнового диму стїни.

Зять Кисїля, Микола, станув на середині коршми проти старого тестя, гнївно стягнув брови і кликав:

— Чого вам сюди!?

— Жаль менї, сину!

— Чого вам жаль? — заревіли всї.

— Земленьки сьвятої менї жаль, жаль давних, безповоротних часів! — говорив Кисїль.

— Хтож вам їх забрав? — питав Микола.

— Ти забрав і вони всї, цїла ваша кумпанїя. Ей! молоді ви і сил ваших шкода... Що наплодили ви в селї? Де гаразд, де спокій давний подів ся? Тепер і та землиця, мати наша сьвята, і вона мов заприсягла ся: не родить того, що перше. Тепер і в садках нема того раю, нема тої краси, що колись. Деревину засадиш, ледви виросла, молода і гожа, корінє ледви глубше запустила — вже вяне і сохне... І не мають плакати старечі очи?

І вони по правдї зайшли вохкою мракою. Заплакав старий і всьо вмовкло. Нїхто не відважив ся перебивати мови старця. А старий тягнув дальше:

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— За море жене вас — хто? Мара якась страшна, гидка сила! Жінки кидаєте, дїти, біленькі хати і лани зелені! В чужий, нехрещений край тїкаєте, за море!

Остап Грабар, що похнюпивши голову сидїв і слухав бесїди старого Кисїля, зірвав ся нараз із лавки і закликав:

— А знай, старий, що доньчиної пайки на Розтяжній я не куплю! І не чорти ми, як тут разом сидимо, тай не злодії, а людяні і бідні душі. Тут нас грижа дере, за серце вона хапає, і тут пече нас мука і болить. Болять нас ті чорні скиби, над котрими що день погорблювало наші спини; ті холодні наші хати болять, де нам душно і тїсно жити; жаль нам гріхів ваших, що нас волами породили-сте тай пастухами по чужих облогах. Ви винні і нїхто иньший. Отже постояти нам раз треба за нашу кривду. І ми постоїмо! То вам кажу, що до останньої краплї крови стояти будемо!

Очи його палахкотїли і скоро дихала грудь. Зачудуваними і наляканими очима глядїв Кисїль, як усї заревіли в слїд за Грабаром:

— Постоїмо! постоїмо!

А Грабар, знов блїдий як стїна, сїв за столом на лавцї і втопив по свойому звичаю очи в далечінь.

— Не розберу я вас, — говорив дрожачим голосом Кисїль, — і не знаю, чого ви від мене хочете? Я лише знаю, чого я по простому вас прошу! Але знать таки не хочете віддати назад украденого щастя... Га! постоїмо кождий за своїм! Нехай же прокляті будуть почини ваші і щоб їх нїколи не видало сонїнько боже!

З тим старий забрав ся. Немічно спираючи ся на палицї відходив, дріжачи на всьому тїлї, а великий жаль стискав старе, немічне серце. Йому в слїд ревла громада:

— Постоїмо! постоїмо!

Мов та чорна тїнь висунув тепер чоловік в обідраній сермязї свої брови наперед і знов став кликати:

— Коні забрали, людцї добрі! Хлопчиńсько єнчить із болю, як ті собаки з двора, косту йому перебили, а війт казав випроваджувати таксаторів, за що? Молю вас, людцї добрі!

— Станемо кривди і правди нашої шукати, станемо коні відбивати! — кликав Микола.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Так, коні відбивати! — кликав Грабар.

— Відбивати, відбивати! — вторував гурт.

Зірвав ся молодий, широкоплечий чоловік, війтів син.

— Що там війт, — кликав, — хоч він у мене батько, нехай собі здоров сто раз таксаторів випроваджує! Я його, рідний син, вирікаю ся! А нам ти є війтом нашим, Грабаре, і тебе ми станемо слухати!

Всї замовкли, в коршмі стало тихо. А та тишина станула, як яка страшна мара. Жиди скулившись присїли за шинквасом.

А Грабар, здавало ся, під саму стелю високий, стояв тонкий і блїдий, нї одним чиколонком не дрігнувши

По хвилї вилетїв з його рук келїшок із горілкою і розлетїв ся на деревлянім помостї коршми в дрібні кусні.

(Далї буде).

Generated on 2015-08-02 15:21 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ПОВОРОТ.

Повість

Володимира Лаврівського.

III.

Слїдуючого дня рано пустив ся Іван Грабар іти дорогою в село. Хотїв відвідати свого брата Остапа і гадав вступити до школи.

Ідучи по-при школу завважав рух. Громадили ся люди. Стаючи розмовляли одно з одним; усї тягли на шкільне подвірє. Малі дїти бігли босоніж з полотняними торбами, перевішеними через плече.

Школа стояла на горбку. Була низька і мала, сьвіжо вибілена, з трьома чисто вимитими широкими вікнами. Латана і нерівна соломяна стріха вказувала на поважний вік білого, деревляного будинку. Школяр потягав за шнурок дзвінка, що завішений на високім стовпі, баламкав ся і скликував дїти на науку.

Грабар минув людий і вступив до школи. Шкільна саля стояла отвором. Кількоро дїтий сидїло в лавках. Тихо гуторили. Ті, що переходили мимо Грабара, витали незнайомого пана божим словом.

Грабар застукав до дверий против шкільної салї. Вони відчинили ся і на привитанє подала Марійка Грабарови руку.

Стояв Грабар в невеликій кімнатцї. Жіноча рука завела лад і чистоту. На нетинкованих, ледво побілених стїнах висїло кілька історичних образів. Вікно вбирала біла, легка, ткана ослона, з рожами синьої бинди по рогах.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В однім розї стояло опрятне ліжко, в другім — шафа з книжками. Стіл був застелений синьою скатертю і заставлений паперами, книжками та приборами до писаня. По середині стояв фляков з запашними, сьвіжими цьвітами.

Марійка, що покінчила недавно свої науки, стала господарювати як учителька в тій школі.

Сьвіжа і весела витала Грабара в своїй хаті.

— Ви вже зібрані і готові до цілоденної праці, — говорив Грабар і мимоволі почув себе знов непевним ладу своїх слів.

— Вона ще невелика, — відказала Марійка, — бо більша часть дітий помагає родичам в осінній праці, — ледви вписи покінчила.

Просила сідати.

— Як вам та праця надала ся?

— Ще тяжко приходить — бракує вправи.

Склонила голову. Зробила се Марійка на жаданє батька. Батько хотів бачити будучність своєї одиначки забезпеченою і разом мусів її мати коло себе.

Від року старий Осоховський помагав сам молодій дочці в школі, як міг.

— І вам не тяжко приходить ся оставати тут самій і без товариства, серед невигоди, такій молодій і живій? — питав Грабар.

— Можна звикнути і до самітних думок.

Голос її звучав ясно і певно. Простота і щирість розливали ся на молодім і сьвіжім лиці дівчини.

Вона піднесла голову і глянула на Грабара.

— А ви, пане Грабар, не були ніколи самі? Ба, вас заєдно поглитувало живе і рухливе місто! Може я й завидую вам у глубині мого серця...

— О, прошу, не завидуйте, лиш не завидуйте, Марійко! Нехай вам навіть до голови не приходить міняти той чистий спокій за вигоди і приємности нервового і до огидности вибуялого житя ненаситних міщухів.

Грабар не надіяв ся своїх власних слів. А сказав їх живо і одним духом. Ба! навіть діткнув ся невеличкої руки Марійки і учув її тепло. Дивні гадки стали громадити ся в його голові... Вернув неспокій. Готов був у дитини просити нараз поради для своїх гадок, розколисаних як та вода, виведена з рівноваги і спокою.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Глянув на Марійку. Вона так просто, так тихо і такими добрими очима дивила ся на нього, що він стрепенув ся.

— Не дивуйте ся, — говорив тихо, — менї-б жаль було видїти вас у містї! Шкода вас! Я волю з вами говорити тут у школї. Ви-ж тим чорним, осмаленим дїтвакам вливаєте крихітку сьвіжого тепла в груди. І я тут колись учив ся... Лиш прошу вас, не шліть їх відси, від себе, до тих шкіл, що я... Я знаю, що вчителї по селах люблять се деколи робити.

— Що вам, пане Грабар?

Марійка дивила ся великими очима.

— Або я знаю, що менї; але я вже від давна чую, що я богато-богато дечого зробив у житю, чого не повинен був робити. Властиво, Марійко, а нїчого доброго в житю нїкому не зробив, бо я лише вживав того житя до сита. Поти вживав, аж остогидло!

Марійка дивила ся уперто-ласкаво. Спершу пробувала висвободити свій погляд з під Грабарових очий, але чогось їй се не вдавало ся. Сидїла тихо, мов прикована і нї слівцем не перебивала. Чекала дальшого потока слів зворушеного чоловіка і любувала ся їх звуком і силою.

Грабар сидїв блїдий. Він чув, що бє в ньому кождий живчик і дивне дрогнє переходило членами його тїла. Не сподївав ся, що йому прийде сповідатись з тих гадок, що їх перемучив цїлий вечір і цїлу безсонну нїч, але скоро раз потекли, вже їх спинити не був в силї.

— Видите, я шалений, приїхав тут до вас на певну згубу: мене-ж замкнуть і посадять у тюрмі, а се буде моя смерть, бо я там занидїю. А прецї щось силоміць тягло мене сюди. Потайна і величезна сила пхала сюди, щоб менї показати, який я мізерний. Як солодко-рафіновано плило менї бувало житє, як вигідно мріяв я про вас усїх, про тї низькі хаточки і про широкі поля! Снив. Але одного я не вмів і не знав: вашої муки, нї ваших слїз. І сам я доси не плакав нїколи і за то я певно згину, бо се тяжкий брак у психічнім житю чоловіка.

Він устав, за ним устала Марійка. Просто і щиро глянула йому в очи.

— Відки-ж знаєте, що ви згинете? — питала. — Відки знаєте, що ви не вмієте і не можете терпіти? Вас вчорашня бесїда ґрафа рознервувала, правда, Іване?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ґраф чоловік иньший, він хоч свою минувшину любить і за ню терпить, а я нїчого в житю не любив, Марійко!

— О, ви любите, Грабар, мусите і будете...

— Та одна хвиля сумніву мине; ви полюбите житя і воно вам усьміхнеть ся!

Грабар стояв зачудуваний нежданим вибухом сьмілих і теплих слів дївчини. Бачив, як її лице разом обляло рожеве полумя і завважав, що дївчина в слїд за тим опустила руки і заперла в собі дух.

Грабар довго дивив ся. Здавало ся йому, що якась тайна і тепла солодкість нагло огорнула його серце і розілляла ся по всїм тїлї...

Та се була лиш хвиля. Мов збуджений з теплого і спокійного сну, отряс ся і протер очи. Досадно стало, що він як школяр стоїть тут перед учителькою і чемно вислухує її дївочих фраз. Він похитав головою.

— Ви молоді! — казав Грабар Марійці. — Ваше серце добре і гадки ваші чисті! О, стережіть себе і обережно оминайте ті хвилї, що часом уміють роздерти серце чоловіка на двоє, спалити хорошу будівлю дитинячих мрій і лишити по собі один марний попіл і чорне згарище... За вашу щирість, Марійко, я вам від серця дякую!

Тілько всього вишептали його губи.

Тим часом як вони так розмовляли, з подвіря стали долїтати щораз голоснїйші звуки. Там роїло ся від людий. Часть їх стояла на дорозї, де станули два вози, запряжені рослими здоровими кіньми і густо наладовані снїпками соломи. Люди здіймали кулаки до гори і кликали:

— Не дамо!

Широкоплечі, червонолиці парубки оганяли ся від тих людий, що окружали фіри. Вони зіскакували з фір і коротко тримали коні за поводи. Коні порскали ніздрями, крутили головами і били о землю тяжкими зелїзними підковами.

Молодий парубчак, котрого очи сьтили силою і здоровлєм, боров ся з войтовим сином, що хотїв йому вирвати поводи з рук.

— Пускай! — кликав парубок.

— Не поїдеш!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Хиба то моє! Хиба я за моїм інтересом їду? Чого ви причіпили ся до мене?

— Ми їдемо, де нам казали! — обясняли иньші парубки.

— Не поїдете! — ревів гурт.

— Навертати! — кликали ті, що стояли на шкільнім подвірю.

Вони зачинили шкільну браму, затарасували її пеньками та бельками, а декотрі підперли власними широкими плечима. Грозили кулаками і кликали:

— Вара! Не будеш скидав! Не дочекаєш пошивати гнилими сніпками шкільну стріху!

Дітвора приглядала ся з шкільних вікон тій події. Цікаві очи і на-пів відчинені губи тиснули ся в вікнах; ішов тихий шепіт дитинячих голосів.

Парубки старали ся опанувати вози. Відганяли людий батогами, напинали поводи, наганяли коні і скручували дишлї в сторону брами.

— Не поїдеш! — кликнув війтів син і вхопив молодого парубчака з заду за рамена.

Парубок в мить крутнув молодими плечами і пустив гнучкий кулак в сторону очий війтового сина.

Той упав, а парубок затяв коні. Здавало ся, що дишель виважить браму, з таким лускотом гупнув о негрубі, на-пів спорохнявілі дошки. Однак він лиш вивалив дїру в брамі і кінець дишля штовхнув того, що її підпирав, в бік. Чоловік скричав з болю і підпер ще дужче плечима браму.

Остап Грабар, що доси стояв на дорозї і рвав з цїлої сили коня першої фіри за поводи, тепер метнув ся наперед, перескочив пліт, станув на шкільнім подвірю ї закликав на цїлий голос:

— А-ну, кількох на стріху! Нехай важуть ся її зривати; будем вартувати, хоч би й до самої ночи!

Кількох молодих, здорових парубків перескочило пліт за Грабаром. Як стій знайшла ся драбина і за хвилю були вже на стрісї. Попереду драпав ся на гору високий Грабар, з великим костуром у руках. Коли вже станув на верху, загудїв на весь голос:

— Хиба по наших трупах станеш пошивати ту стріху!

Марійка й Іван Грабар вийшли з хати. Налякані дивили ся на людий, котрих очи кипіли від невгамованої злости.

Іван Грабар, здавало ся, не розумів причини того заколоту. Він чув крики людий; бачив, як молоді й старі, сильні й немічні,

Generated on 2015-08-02 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

всї гуртом підносили кулаки, як кричали і рвали ся, страшні і виведені з рівноваги, похопні до найлютїйших починів.

Старий дїд з довгою, сивою, косматою бородою підпер кінчиком плеча стовп брами. На сукатім, каблуковато загненім костурі запер ся кулаком і тяжкими, твердими чобітьми зарив ся в землю. Його старечі, немічні губи ригали тяжкі проклони.

Іван Грабар бачив його.

— Чого ті люди злорічать? — питав він себе. — Чого проклони мечуть їх уста, чого в їх очах злість, чого їх рухи такі страшні?

Він приступив до сивого дїда.

— Батьку, змилуйте ся, чого поневіряєте свій вік? Скажіть, що те все значить ся?

— Злодїйство значить ся, пане, і рабунок, от що! — трясучись ледви вимовляли старі дїдові губи. — Обдерли нас зі шкіри і тепер продають її поволи! Не гріх таким гноєм пошивати здорову, добру стріху? Дві сотки казали за те заплатити, от що! О, не дочекають, хиба тут усї до одного голову положимо і я тут з ними погребу мій сивий волос!

— Війта нам, війта дайте! — кликав тим часом Микола. — Ходїм кількох по війта!

— Нехай робить лад, коли він війт! — кликав Остап Грабар з верха хати. — А ні, то ми собі самі повійтуємо!

Іван Грабар глянув на стріху і пізнав рідного брата. „Остапе!“ Вже його уста хотїли разом кликнути зі самого дна серця, де царювала щира, братня любов. Уже хотїв Іван драпати ся по драбинї, щоб по таких лїтах розлуки впасти братови в обійми. Він глянув на високу появу брата, що сидїв на версї з костуром, грізний і страшний, і мимохіть перейняв його тїло мороз. Біль задавив коло горла, а невимовний стид склонив голову в низ...

В тій хвилї дав ся чути скорий і рівний туркіт повоза.

— Посесор! посесор! — несло ся з уст до уст.

— Посесор їде!

Невеличкий, на жовто лякерований угорський візок заточив ся в середину поміж гурт людий. Пара легких каштанів несла його. Фірман в лїберії поганяв. Люди розступались і вмовкали. Візок задержав ся. Тихо стало. Посесор підняв ся. Він мав зелені, зухвалі очи і гордо тримав голову в гору. Оббіг одним поглядом згромаджених довкола і кричав на парубків:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чого ви тут стали? Чого не відчиняєте брами, чого гаїте ся!? Я таких слуг не потребую!

Говорив голосом певним, лиш незначно на жидівський лад затягаючи мову. Був молодий, лице мав червоне і стягнені губи, а на губах грав насьмішливий, гордий усьміх.

— Не пускають нас, пане! — кликали форналї.

— Хто сьміє не пускати? Чиє тут право?

Тихо було скрізь; кождий запер у грудях дух, а те мовчанє роздмухувало посесорову відвагу.

— Хиба я нарештї з кождим обідранцем і дїдом годити ся стану за мою роботу? Я її дурно не роблю! Ви всї жиєте з мене; з вас кождий разом хотїв би красти і вийтувати в громадї! Браму пускайте, роби кождий свою роботу; сонце високо — шкода дня!

Щось зашуміло в гуртї. Підносив ся щораз голоснїйший ропіт. Погляд посесора поніс ся на подвірє.

— І там уже люди? А, і панї учителька... Добрийдень панї!

Він легко піднїс капелюх і на його губах блиснув досадний, їдкий усьміх.

— А ми таки нашої стріхи не дамо! — загудїв Остап Грабар з гори. — Хлопцї, тримайте ся!

— Не дамо! — заревіла товпа гуртом і голосно.

— Що? Грабар не дасть!? То бунт! — кликав посесор. З його уст злетїв усьміх і очи закипіли огнем.

Товпа не переставала ревіти. Одни поперед одного кричав і проклинав. Знову понесли ся кулаки в гору і в гуртї знов закипіло.

З гурту виступив чоловік середнїх лїт. Був ростом високий, мав худе лице. Дві морщини перерізували жовту шкіру лиця поздовж. Був одягнений в довгу сермягу і підпереваний широким ременем. Говорив низьким голосом, акцентував досадно.

— Люди, втишіть ся! Той пан нашої кривди не схоче! Честь кому честь; ми йому поклоним ся і він наш поклін прийме, хоч у нас лиш одна хлопська шапка на голові.

— Ну, кажіть дальше, кажіть, пане Бас, чого вони хочуть? — лагіднїйше заговорював посесор.

Люди втихали, Бас говорив дальше своїм різким акцентом.

— Чого вони хочуть, пане? Вони хочуть вам сказати, що їм тепло під старою стріхою і що дворови до їх стріхи нїчого, бо пан своїх дїтий не шле до тої школи. Пан має свою школу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в місті. А як та стріха буде нам зла, нашим дітям стане холодно вчити ся під нею, то ми собі пошиємо її самі, бо ми на се вчені і дамо собі лад і раду з хлопською стріхою без вас. Пан криє свою хату ґонтом або дахівкою; пан нашої шапки не потребує, а ми не потребуємо ваших шапок, пане! Правда, люди?

— Правда ваша, правда є! — заревів гурт.

— З тим і наш поклін вам, пане! — кінчив Бас.

Злість минула ся і сьміх поніс ся скрізь між народом.

Блїдий стояв на своїм візку посесор. Він глядів довкола, мов хотів на память вивчити всїх, що тут стояли за своїм добром. Мовчав, по хвилї казав:

— Ви дуже мудрі, пане Бас, і знаєте ваше хлопське право! — казав посесор. — А я знаю своє і кажу, що се бунт! Розумієте? Побачимо, чия буде правда; на таких зухвальців є ще рада, пане Бас! Фіри навертайте назад до двора! Ян, до міста!

Ян в лїберії затяв коні. Поточив ся на жовто лякерований угорський візок і посесор поїхав в одну, а фірмани навернувши вози зі спінками помахали в другу сторону.

Після того злїзали чоловіки з стріхи, отвирала ся шкільна брама і весело гуторив нарід.

Таке дїяв гурт, між яким станув тепер Остап Грабар, злїзши зо стріхи. Його очи горіли огнем. Окружений своїми — війтів син і Микола нерозлучно держали ся його боку — він мовчки глядів, як щаслива і весела купа сьміючись розходила ся до дому.

Микола вдаривши Остапа по рамени, кликав:

— А тепер, коли хоч, купуй Остапе в мене ґрунт; я готов Жида не пустити!

Однак Остап не чув його слів. Його очи проводили тих, що весело розходили ся домів.

— Вони вам раз-два забудуть за ту стріху! — казав Грабар, хитаючи головою.

— Хто? — питав війтів син.

— А он ті, що весело гуторять, як після якого празника! А я мав охоту розвалити ту стріху і зрівнати її з землею!

— За віщо? — питав Микола, широко отворивши очи. — Щож вона тобі винна?

Грабар мовчав, погляд темних очий пустивши в далечінь.

— Що? — говорив по хвилї. — Нїчого! Але вона бідна, така, як ми всї! Лїпше, як би вона тут не стояла!

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Знаєте, братя, — тягнув дальше, — щось мене в нутрі пече і щось страшного тисне за серце...

Безсильно опустив Остап Грабар рамена...

В просторій шкільній салї засіла тим часом у лавках громада, а дїти пустила учителька домів. Зібрані люди радили, як би відвернути лихо і боронити свого хлопського майна, своєї стріхи. Вони чули, що бідні і безсильні супротив посесорської руки. Отже радили, яке-б то їм писати до властий поданє.

Іван Грабар вийшовши зі школи, не міг віднайти брата. В салї шкільній його не здибав і на подвірю стало пусто.

А віднайти його він хотїв конче. Образ брата, що кидав зі стріхи невгамований погляд, лїз йому перед очи. „Чого він був такий страшний?“ — питав себе Іван.

„Вони всї були не свої, як кричали і гомонїли перед школою. Але він був просто страшний!“ Іван лагодив ся застати заживного брата, при працї, серед богатих ланів, поміж товстими коровами, на богатім гумнї. Він застав його на стрісї з грубим костуром у руках, худого, блїдого і з проклятєм на устах. „Чого се? Прецї в нього достаток і тихе, родинне гнїздо...“ Мусїв собі Грабар признати, що в селї не застав того, що колись бувало. „Бунт, бунт!“ — гудїли посесорові слова в його мізку. — „Против чого-ж бунтуєть ся той чоловік? Чи се хвилевий забаг недовірливої дитини? Чи може захланність, що трясеть ся над кождим сотиком?“

„Таж їм ходило, — думав дальше Грабар, — о ту стріху, що таки справедливо варта нового пошитя... Га! нераз малі річи викликують великий подвиг; є на сьвітї якийсь вічний бунт і вічний протест, що нищить усьо, що під рукою; нищить із засади і без пощади; нищить дорогу, котрою сьвіт іде, щоб кровавим слїдом посунути ся на стежцї о один марний крок наперед“.

Все те було по гадцї Грабара можливе. Певною справою стояло лише бажанє побачити ся з братом око в око. То не була потреба успокоєня перемучених гадок, що пересичені житєм у містї, гнали Грабара на лоно простих радощів, відпочивати серед лїнивого спокою.

Ся потреба плила з иньшого жерела.

З якого?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Того Грабар не знав. Чув лише, що хвилями, коли те бажанє хапало за серце, щось могутнє разом рвало ся з його серця, щось утаєне просило ся на верх, на свобідний, широкий сьвіт!

Іван Грабар відчинив двері і переступив поріг сїний Остапової хати.

Його приняли в просторій кімнатї з чотирма вікнами, зі сьвіжо біленими стїнами, що стояла по противній сторонї кімнати, котру звичайно замешкували Грабарі.

Крім Остапа сидїло на лаві ще кілька чоловіків: був Микола, війтів син, був і чоловік у латаній сермязї. Всї вони встали, коли прийшов Іван Грабар, і дивили ся на нього цїкавими очима. Іван приступив до брата, огортав його шию своїми раменами і цїлував його холодні губи. Остап стояв мрачний, із його грудий не добув ся нїякий теплий звук повитаня.

Коли так стояли один против одного, чудували ся люди, які подібні були обриси їх лиця. Очи мали оба ті самі, що трохи тужливо і задумчиво глядїли на сьвіт. Були вони блискучі і глибоко осаджені в очних ямах. Иньший був ніс у Остапа: значний, протяглий і з досадним горбком низше насади — чистий батьківський ніс. І сама поява Остапа — його високий і худий стан — ріжнила ся від повної і вже дещо важливої появи молодшого брата. Помимо сходности черт лиця, були ті черти у Івана лагідвійше закроєні, чим на суворім і мрачнім лицї старшого брата; однак найбільше вражали дві морщини поміж луками бров, котрі в хвилях дужшого зворушеня глубоко закроювали ся у обох братів і тяжкою хмарою ослонювали глубокий погляд темних, тужних очий. І тепер зарисували ся ті морщини на чолї Остапа, підчас коли Іван радував ся і пригортав брата до своєї груди.

— Стілько лїт! — кликав Іван. — І по такій силї лїт я стрінув тебе, Остапе, там на стрісї! О, як завзято ви її боронили!

Війтів син став просто обясняти, що були готові навіть головою наложити, а не дати її.

Іван став розпитувати, яка справа була з тою стріхою. Вони поясняли; Іван вслухував ся в сповідь їх жалю і кривди, чудував ся силї їх слів, безпощадним рухам їх здорових плечий і завзято горючим очам.

— Ми довго терпіли, але перебрало ся! — кликав Микола.

— Я свого батька вирік ся за ту стріху! — кінчив війтів син.

Нечайно піднїс ся чоловік в обідраній свитинї.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Правди ми шукаємо, паноньку, от що! І мені тяжку кривду заподіяли вчора! І я її доси надармо ношу на собі!

Став розказувати за свої коні, що їх заняли з конюшини. А коли Іван признав ся, що був сьвідком його кривди, стягнув чоловік спину і припавши Іванови до колїн, говорив:

— Правда, паноньку, що так роблять злодії? Ти наш і ти нам кривди не даси зробити! Нині дідня вийшли таксатори і присудили по півтретя срібла від штуки! По півтретя срібла, цїлих пять срібних за дурнїсїнько! Відки їх мені взяти і за що, питаю ся?

Вразили Івана блискучі очи бідака. Кулячи ся стояв він, годї сказати, щоб покірно: радше мов причаїв ся і кидав кругом лихий погляд.

— Паноньку, ти наш, ти наш, ти вчений на се, ти нам кривди не даси зробити!

Говорячи се чоловік скулив ся і майже на колїнах просячи, став підкрадати ся. Вже вхопив його руку і хотїв її цїлувати. Нагло став Остап і зморщив брови.

— Чоловіче, сам стій за свою кривду і не проси! — різко промовив Остап.

— Не бій ся! — тягнув дальше. — Платити за свої коні не станеш, ти ще їх будеш мав у своїй стайні, то я тобі кажу!

Тихо стало в кімнатї. Здавало ся, що важке Остапове слово придавило думку кождого. Іванови стало найтяжше. Підлесна просьба того бідака вразила його; однак до живого зворушило його сухе і горде слово брата. А проте чув Іван, що в тих словах була правда. Так, їм дїяла ся кривда! І те правда, що він був їх, з їх гнїзда, і вчений був, і вони мали право просити помочи в нього. Жаль захопив груди. Іван устав і взяв брата за руку.

— Остапе! — промовив. — Стілько лїт у мене не було туги; я жив вигнанцем між чужими і нині крию ся перед очима власти і уряду — ти знаєш! А як палило мене бачити вас і пожити хоч одну хвилину з вами! Ось я тут, бідний, бездомний, без кавалка власної хати і без свого кута! Як завидую я, брате, тобі і твоїй долї! В тебе є своя родина, своя здорова хата, свій гарний кусень поля, в тебе є всьо, чого чоловікови потреба до щастя, ти щасливий!

Не сподївав ся Іван, що йому прийдеть ся таку сповідь сповідати. Перла його міць, котрій тяжко було оперти ся. Він хотїв переконати брата і сказав, що лежало на серцї. Так приступно

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і щиро сказав, аби брат зрозумів як слід. Стоючи тепер між ними і висповідавши ся зі своїх тайних мрій, благальним оком просив у брата одного теплого і щирійшого слова. Однак Остап не двигнув ся. Противно, бачив Іван, що поява його дивно-дивно видовжила ся і чогось то побілїло лице...

Мовчки подали собі руки. Безсильний і прибитий, не діждавшись відповіди, пішов Іван витати братову і побачити свого братанка, котрому від учора мало полекшати на здоровлю.

В кімнаті лишив ся сам Остап зі своїми.

— Він пан, а завидує хлопській долї! — зареготав ся на всю хату чоловік в обдертій свитині. — От тобі штука! — Сьміючись показав горішний ряд здорових і білих як сніг зубів.

Остап двигнув ся. Його лице прояснило ся.

— Нї, він чигає на мій ґрунт! — тяжким відгомоном залунало по хатї Остапове слово.

— Хиба ґрунт не твій? — питав Микола.

— А хто його знає: то панська справа, а я так добре його син, як і він!

— І ти того боїш ся, Остапе? — питав ся війтів син.

Остап гримнув кулаком о стіл.

— А не дочекає він! Своєї скиби боронити буду до останньої краплї крови!

— А мою докупиш? — питав живо Микола.

Остап мовчав, знов стягнув брови і глянув на Миколу.

— Нї, Миколо, жінчиної частки на Розтяжній я купувати не стану — продавай, як знаєш, Жидам!

Остап знов усїв на лаві і втопив погляд у кутї за плєдом, де стояла велика, жовта, в червоні цьвіти крашена скриня з жінчиним приданим.

Іван Грабар не гнївав ся на брата за холод і упокорене, якого дізнав в часї своєї гостини, бо чутке серце прочуло, що за тими холодними словами мусїло крити ся якесь прикре терпінє. Противно, мрачний Остап і тиха смутноока Оксана хопили Івана за серце. Він був би радо слухав щирої і отвертої їх сповіди; не був же глухий на зойк і плач болючої душі; був би їм радо подав долоню якогось ратунку, та дарма, брат її відкинув.

За те той немилий бідак з лестними, недобрими очима благав у нього помочи. „Я мушу йому помогти!“ — шептав

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Іван Грабар. — „Всї вони такі бідні! О, як він уміє вколоти чоловіка, де найгірше болить!“

Горячково спішив домів і дорогою обдумував способи ратунку для пари увязнених коненят і для чоловіка в латаній сермязї. Поговорить — думав — з ґрафом, порадить ся Осоховського, врешті особисто піде до того гордого панка і буде його самого просити — всяке упокоренє знесе, а щось зробити мусить.

Хотїв щось конче зробити. Чув, що йому лекше прийдеть ся перетравити сьвіжі враженя, коли стане по дорозї предмет, котрого чіпив ся, буде над ним думати і за ними стане побивати ся.

З ґрафом про сю справу Грабар не говорив. Сидїв ґраф того дня підчас обіду лихий; лаяв і посилав до всїх чортів Павла, а Осоховському зробив вимівку, що на старість усї його цурають ся, навіть найвірнїйші приятелї.

Осоховський знав натуру ґрафа. Добродушно взяв старого після обіду під рамя і відвів до кабінету — велїв спати. Ґраф улягав старому другови, як дитина.

Осоховський вернув після того до гостинної кімнати. В просторій салї, украшеній ловецькими трофеями: випханими головами диків, розмаїтим птаством і рогами оленїв, сидїли Осоховський і Грабар у вигідних глубоких фотелях і пили чорну каву. Павло принїс довгу файку і подав старцеви. Сивий клубок диму упїс ся горою.

— Наш ґраф як вередлива дитина! — говорив Осоховський. — Цїле житя був невільником хвилї — доброго і злого гумору!

Грабара пекло його дїло. Він став Осоховському розказувати про подїю в школї і ще раз про ті конї.

— Ми були сьвідками невинности і на нас тяжить обовязок сповнити той довг сьвідків.

Осоховський признав, що по сторонї Грабара повна правда. Так, на них тяжить обовязок сьвідчити, ба, обовязок ближнього і обовязок правди, та вони оба, Осоховський і Грабар, як невільники тяжкої судьби, мусять сидїти тихо.

— Мовчи, Іване, бо тобі грозить тяжка річ!

Осоховський сам своїх слів наполохав ся і не докінчив. Над усе ходило старцеви о судьбу Марійки. Він не занедбав обяснити перед Іваном, що Грабар прочував і без його визнаня. І так, казав, непотрібно вона вмішала ся в справу громадську.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Непотрібно писала поданє з жалобою до властий. Усунути ся була повинна, бо їй як учительці і женщині воювати тяжко зі сьвітом. З того огляду мусить Осоховський справу у посесора якось направити і до його дїл дальше мішати ся не може.

Старий був дуже пригноблений. З його лиця читав Грабар велику безсильність, що добула на верх того рода сповідь. Ледви допили решткн кави, котра їм сьогодня не вдала ся. Мовчки розійшли ся.

Грабар бачив своє безвихідне положенє. „Я вигнанець — шептали його губи — позбавлений найпростїйших прав горожанина, що мусить крити ся перед оком сьвіта! Мої уста мусять бути нїмі і руки безчинні!"

А всеж таки отся невгамована внутрішня жадоба не дозволяла з соромом кинути справою о землю. Грабар рішив ся і після обіду вибрав ся особисто відвідати пана посесора в його хатї.

Посесор приняв Івана в кімнатї, котрої невисокі деревлянї стїни і підлога вистелені були дорогими килимами і обвішані образами жінок у модерних строях. Ціла, не дуже велика кімната стояла густо заставлена меблями в стилю старонїмецькім: широкими канапами о високих поручях, грубими матовими столами і тяжкими дубовими кріслами. Збиток, томлячий лад і гордий блиск бив з кождого кута.

Посесор мав ся добре. Крім власного маєточку і крім незлих інтересів, які робив у селї на хлопській шкірі, він дістав за жінкою поважний гріш. Перед кількома лїтами оженили його з дочкою богатого лихваря в однім із більших галицьких міст. Грубо едукована дама внесла в дім посесора блиск, вимоги і манєри гордої та здеморалїзованої касти, богатої жидівської буржуазиї.

Отже тепер той посесор дуже делїкатно запрошував Грабара сїдати і питав про культурне і вигідне житя в великім місті. Дальше став нарікати на страшну нудьгу гречкосїя серед нецівілїзованого села, де цїлий божий рік не чуєть ся нї звуків грімкої орхестри, нї нїжного голосу артистки зі сцени. За вчинену Грабаром честь гостини віддав зі своєї сторони свому гостеви честь: висловив ся, що він от відживає, побачивши жителя великого міста і що в тій хвилї буде служити жінка, котра дуже цїкава побачити Грабара на власні очи.

Грабар сидїв між тяжкими меблями, як не свій. Досадно йому стало, що місцевий потентат брав його з найневдячнїйшого боку

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і відновляв звуки, котрих Грабар рад був що найменше тепер не чути. І чим довше сидів Грабар, вслуханий в бесіду посесора, тим досаднійше йому ставало і тим яснійше бачив силу і власть того чоловіка над собою.

Приступив просто до річи. Розказав, що особисто був свідком події на полі і просив, щоб з огляду на очевидний злочин дворських слуг посесор зволив розказати випустити коні.

— Ті люди домагають ся, пане, щоб я здав моє свідоцтво по совісти!

Сказав се Іван Грабар і зараз чув, як в невластиву сторону звернув ся з тою справою і як нещасливо поставив її в одну мить на вістрю меча. Була вже така невгамована Грабарова натура: вложити від разу себе цілого, віддати ціле своє „я“.

Посесор сидів як перше услужний і старав ся дальше показати делікатність і добрий тон.

— Ви, пане Грабар, дивили ся оком цікавого міщуха на ту просту сцену. Як вас міщухів усьо заціка́влює! Подивляю вас і завидую! Спішите в горячий сквар за нашими буденними, нудними заподіями!

Грабар чув, що посесор старає ся збувати його байками; филя крови одна по одній вдаряла до голови. Однак він гамував ся.

— Я там був случайно, пане! — казав. — Коні йшли доріжкою і на одним сидів верхом хлопчина.

— Ох, ті коні немилосерно тратують мені конюшину! — звернув ся нагло посесор до Грабара. — Ті люди сприсягли ся на мою біду і чигають на мою голову. Ви-ж сьогодня бачили той бунт перед школою?

— Ах, вони ратують лише своє, пане! Щож винен був той хлопчина, що їхав, кажу вам, спокійнісенько! В тім, видите, надбігли пси...

— Отже, бачите, спокійненько їде через мій лан! Отже як тут жити з ними добре? А вони не хочуть узнати, що з моєї ласки живуть усі до одного!

Грабар з трудом слухав мови посесора. Він чув, що той панок лише заходить його манівцями і до решти тратив терпливість.

— Однак ті коні... — вже молив він.

— Ах, коні, вони безпечні в моїй стайні!

— Ви зневажуєте, пане, моє свідоцтво! Пускайте коні, бо инакше будем мусіли удавати ся висше...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Дивно-спокійно сидів посесор, лиш якось-то лїниво губи скривлював і бавити ся став книжкою, що лежала на столї.

— Анї вам, пане Грабар, анї нїкому з двора не раджу удавати ся висше і раджу рівно тою справою, як взагалї нїякою в селї, не займати ся більше.

Поволи цїдив Жид ті слова. Мов викладаючи найзвичайнїйшу річ. Зрозумів Грабар її вагу і значінє. Щось страшного дїяло ся в його мізку. В очах то темнїло, то вдаряло до голови. Грабар зірвав ся зі свого місця. Хопив ся долонею за край крісла і стояв з лицем кровю залитим. Однак в тій самій хвилї знов усїв.

— Отже ви не ласкаві! — ледви вештали його губи.

І замовк опустивши голову.

В тій хвилї ввійшла до покою панї. Мала на собі ясно-блакитну вільну сукню, таку, яку женщини звичайно носять рано, убрану білими і дорогими коронками. Женщина була висока, чорноволоса, з протяглим, блїдим лицем і довгим та добре горбатим носом. Блїде лице вражало немало: хоч виплекане, було воно строге, без нїжних черт і з грубими, пристрасними губами. Пізнати було на нїм молоді ще її лїта, котрих слїд рівночасно затирали повні груди і широкі, розрослі, пристрасть виявляючі клуби. Держала в руках вахлярь і том поезий Міцкевича; ввійшовши витала Грабара, подавши свій повний корпус наперед. Просила сїдати і стала говорити на ту саму тему, що недавно співав її муж: про нудне і безідейне житє селюхів.

Грабар мав досить. Запустивши ся в саме дно душі сего панка, що з хвилею прибутя жінки стояв знов покірний і солодкий і оглянувши нагу підлість з близька, без прикрас килимів і меблїв у старонїмецькім стилю, забаг Грабар чим скорійше увільнити ся від обіймів тої тяжкої атмосфери.

Отже став звиняти ся браком часу, перепросив і попрощав ту хорошу пару, про котру чув, що чекає лиш на смерть ґрафа, щоб відкупити село на власність.

Грабар відітхнув на широкім, сьвіжім воздусї. Аж тепер відчув він своє положенє. Аж той панок показав йому, скілько він був варт. Уста його були справдї заткані і його руки звязані. Одно нерозважно кинене слівце, і вже було по рештцї його людської свободи і щастя.

Мов наполоханий швиденько гнав Грабар з того дому. Мов злодїй обережно минав людий, що з плугами та боронами вирушу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вали після полуденку в поле. Біля брами, котрою в'їздило ся на двірське обійстя, стрітила Грабара пара покірних і разом злих очий. Скулена женщина стояла, опираючи ся о стовп брами. Руки покірно зложила на грудях. „То вона — шепнув Грабар — жінка по коні, жде, щоб я їх випустив, у посесора вимоливши ласки". Аж тепер нагадав собі Грабар, що пару тих очий він видів перед пів годиною біля ґанку палати ґрафа, що вони супроводили його сюди, на двірське подвіря і тут ждали на його слово.

Грабар зморщив брови. Він приступив до женщини і втиснув їй в руку гроші.

— Заплатіть за коні, що вам таксатори присудили!

Женщина швиденько сховала гроші за пазуху.

— А хлопець, паноньку добрий, косту має вам на скрізь перебиту! Ви ж самі виділи, як крутив ся з болю! Був чоловік у Переспи і косту зложив. За те казав собі заплатити. Хто верне мою кривду і біль хлопця? Люди рають везти хлопця до суду!

Її очи лукаво сьвітили ся, а досада давила Грабара дальше. Він ще раз втискав гроші в долоню баби і ще раз вона їх ховала за пазуху.

— До суду хлопця не везіть, не сьмійте того робити! — казав Грабар і став скоренько втікати і замикати ся, як казав корчмарь, на всі замки в покоях ґрафської палати, де серед тяжких думок пересидів сам один до пізного вечера.

Була глубока ніч. Грабар вийшов на сьвіт відітхнути щирим воздухом широких піль. Пустив ся йти дорогою висадженою тополями до місця, де стояли три хрести. Відтам тягнув нїжний полудневий легіт.

На небі стояла повня. Сонною мракою сповиті і заколисані нїжним, тихим блиском місяця широкі поля, долини, горби і дрімаючі людські оселї, дихали-віддихали повні туги і тайного бажаня. Ледви колисали ся в снї верхи струнких тополь і криві верби, що рядком присївши одна при одній, шептали собі нїжним листєм горячу сповідь.

Грабар ішов вдивлений в пів мрачний сьвіт і вслуханий в нескінчену музику місячної ночи. Він терпів, щось коло серця рвало ся. Навіть тоді, коли почув болюче штовханє баґнету в бік і відважив ся втекти, як перший-ліпший збіглець, навіть тоді не терпів так.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Молода сила рвала ся до уживаня житя; йому пощастило втекти і він далеко побіг від дороги, устеленої тернєм і зрошеної слїзми.

Инакше сьогодня. Прогнаний і понижений блукав тепер з горючою в нутрі раною.

Перший-лїпший негідник ударяв кулаком у похилений карк і впавшого притоптував ногою.

Як кричала нарушена гідність людська і еґоізм пониженого „я“!

Тут, на тім кутику людського пристановища, що вабить до себе нїжною красою і тим могучим маґнетом, що живе й дихає в нутрі сього родинного кута, забито Грабарови терен у ногу, тут, де збігали ся всї найкрасші його бажаня і всї найгорячійші його мрії. Грабар глянув на той сьвіт: широка, безкрая, півмрачна далечінь тягла ся над берегами спокійної ріки.

Стояв Іван Грабар на горбку поміж трьома хрестами і похилив голову. В обриси блїдого лиця врівало ся пятно глубокого болю і терпіня. Могуча туга стискала серце. Тріскали струни перетягненого чутя. Гадки товпили ся і зміняли ся, як акорди великої пісні. А та широка і безкрая сторона все оставала єдна: тиха і нїжна простяглась і в тій тишині й нїжности велика, нескінчена, неперебрана дихала одним спокійним і величавим віддихом місячної ночи.

— Любити її, чи проклинати? — кликав Грабар. — Чи варт вона душі людської і любови горячого мізку? Вона манить кождого до себе і тулить кождого негідника, рівно як і доброго. Мілїони слїз, мілїони крови приймає зі спокоєм та земля, в котру всьо так вникає, як в губку!

— О, як би так не жити! — шепнув Грабар. — Як би так здеревенїти і перестати мислити і чути!

Однак мислити і чути Грабар мусїв, бо жив.

І хотїв жити...

Опритомнїв. Зачув шелест листя. Тихо було скрізь, а серед глубокої тишини листє зашелестїло і в слїд за тим щось живе шелеснуло. Чиїсь слїди стали наближати ся. Грабар затаїв у грудях віддих. Слїдив. Пара осіб, як дві тїни, блукаючи в півсонній мраці, стала пересувати ся перед його очима. Грабар скрив ся за корчем.

Високий, крепкий мужчина горячо обіймав довгими руками стан гнучкої дївчини. Який безсильний біль виявляли тужні його очи! Вона склонила голову на його груди і віддана йому давала вести себе,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

куди тягнули його рамена. Так ішли і так стали спускали ся дорогою в низ. Потім бачив Іван Грабар, як зійшли з простої дороги і пустили ся йти просто луками. Грабар знав ті місця. Нагадав собі, що там був потік, що розливав ся в боровині і місцями стояли води. І бачив Грабар, як високий чоловік брав дівчину на руки і на руках переносив через мокравини. Дальше стали дві тіни драпати ся на горб, котрого верх поростав молоденький гайок, і в тім гайку згинули вони йому з очий обоє — він і вона.

Іван Грабар дивив ся і очам своїм віри не давав. Так, се справді був він, Остап, його брат, той мрачний Остап, з котрого Іван не міг витиснути одного братнього устиску? З чужою дівчиною блудить по ночи? Тулить чорноволосу до грудий, покинувши свою жінку з смутними синіми очима разом з хорою дитиною?

Іван вийшов зі своєї криївки і стояв зачудуваний.

Місяць станув високо на небі. Небесний шлях, мов би застелений молочною тканиною, нагло прибліл. Стояла саме північ. З дрімаючих піль, на яких де-не-де хлопці пасли коні, відізвала ся сопілка. Жалісний спів понїс ся далеко полями. Нескінчена каскада пасажів зависла тоненьким як нитка голосом в воздусї.

Іван стрепенув ся. Станула перед його очима гола правда, страшна і сувора, немилосерна і безпощадна.

— Так, се бунт! — шептали його губи. І тужно стало коло серця, тужно, що таким трудним і спадистим шляхом пре той сьвіт наперед і таким жене шаленим перебоєм, кров свою лишаючи слїдами, котрими ступає.

— Бідні, бідні вони! — кликав Грабар уже за них, за їх муки й за їх терпіня.

Пустив ся назад вертати домів, відки прийшов, щоб мертвих хрестів не видїти, ні того тихого сьвітла, що вбирає погань в чаруючий блиск.

Жаль йому стало брата; чув, що мусїло велике горе скривати ся на днї того серця і що на такі манівці певно не повела його роскіш.

Так думаючи пересунув ся Грабар дорогою між тополями, переступив браму і станув на ґанку перед палатою. Тут стрінув Марійку. Сидїла на ґанку, очима блудила в півмраці місячної ночи, вслухана в ті півсонні голоси, що добувають ся серед ночи і зливаючись творять один гармонійний і глибокою тайною вколисаний акорд.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Ви ще не спите? — питав Грабар.

— Така хороша ніч, що з нею розстати ся тяжко! — відповіла Марійка, несьміливо підносячи голос і очи.

— Така ніч до серця промовляє, Марійко!

Вона знов опустила головку.

— Вона страшно промовляє тим своїм підлесним шепотом!

Іван Грабар говорячи се, не зводив очий з дівчини.

— З нею добре часом порозмовляти! — тягнув він дальше. — Ми стілько розмаїтого проживаємо! Нераз кілька годин стане за вік! Я сподівав ся, що та ніч втихомирить деякі гадки, однак вона як та розпещена жінка...

— Чого ваші слова заєдно такі важкі? — перебила Марійка.

Грабар вибухнув.

— Чи-ж нїхто з вас не бачить, що як блудний скитаю ся нині по сьвітї з тяжкими гадками?! Чи-ж нїхто з вас не розуміє, що я вигнанець без хати?! Нїхто з вас серця не має, щоб зрозуміти ту глибоку рану, що ссе всї найлїпші соки і губить спокій чоловіка в найтруднїйшій його годинї!?

Дрожав як лист на холоднім, зимнім вітрі. На чолї був піт і дві морщини глибоко врили ся в його шкіру. Марійка встала, лагідно і з співчутєм глянула в його очи.

— Я сам не знаю, чого чіпити ся! — тягнув Грабар дальше. — Я приїхав сюди, бо хотїв випросити у вас сього кута і хвилї рівного спокою... О, який я тут спокій знайшов! Зойк, плач і шалену розпуку! Щож менї вчинити?

— А як би так, пане Грабар, піддати ся тій карі, що вас неминучо жде і травить спокій ваш?...

Марійка сказала ті слова уривано і несьміло. Попереджувало їх мовчанє і мовчанє слїдувало. Сказавши стояла і рада була запасти ся під землю, бо зараз відчула вагу сказаного.

Стало ся.

Широко роздївявши повіки глянув Грабар наляканими очима на Марійку, як той злодій, котрого захопили на горячім учинку. Таж тої гадки бояв ся Грабар, як опира. Навіть проблиски її старав ся пильненько вигладжувати в своїй голові. А тепер, коли її почув з молодих, невинних уст, онїмів, і здавало ся, що дух завмер у його грудях. Потім знов виступили між рисами його лиця давні пятна болю. Він похитав головою і промовив тихо:

— Знаю я, Марійко, знаю ту гадку! Ви менї її відси видерли,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з під самого серця! Тяжка вона і давить мої думки, як камінь; під'їдає останній корінчик мого життя, на котрім ще вишу! Чого ви менї се сказали?

— Іване, така се тяжка кара? Не смерть же... — говорила налякана дівчина.

Грабар видів, як дрігнули її губи.

— Нї, Марійко, тілько тюрма з її душним, нездоровим і закаженим повітрєм! Тяжка неволя, бренькіт кайдан і строге лице вартівника! Глуха, мертва неволя, котрої я вже бояв ся, котра мене цїлих десять лїт переслїдувала і не давала тихого спочинку, нї спокійного сну! Нї, нї, сто раз нї, я туди добровільно не піду!

Він закрив лице долонями.

А Марійка готова була в тій хвилї припасти йому до ніг і просити помилування за свою невмілу раду і за нерозважне слово.

— Даруйте! — шептала. — Чи-ж могла я се знати?

Він стояв недвижний. В обрисах блїдого лиця виднїло ся пятно могучого зворушеня. А потім почув, що великий жаль стискає його серце. „Чого жалувати?“ — шептав. Блїді уста дівчини молили помилування. Нї, чогось більше вони молили... Грабар се чув. Вони манили. Йому нагадала ся раніша розмова дівчини і румянець на молодім личку. Мороз перейшов його тільки, він вже чув хвилинку свою безсильність... Однак се була лише хвиля. „Нї, сто раз нї!“ — кликав Грабар і мимоволї стягнув рамена, мов готовлячись боронити свого загроженого „я“.

— Кинь мене! — шептав Марійцї в ухо. — Забудь про мене! Ти добра — — — однак я завтра втечу відси!

З тим лишив Іван Грабар дівчину саму. Довго чула Марійка тяжкий і страшний хід його ніг. Потім знов усьо втихло, знов лишила ся сама. Лише відгомін його останнїх слів позістав у воздусї і могучим тягаром спадав на неї, огортав серце жалем, як серед згарища після пожежі.

— Пропало! — кликала Марійка. Як вона тепер терпіла! Який біль розпирав груди дівчини! Щоб успокоїти жаль і уразу, дала волю сльозам. На вколїшках припала до лавки і отулюючи лице долонями, шептала дріжучими губами:

— А я тебе так люблю, люблю, люблю!...

Нїжний, тихий промінь місяця доторкнув ся блїдого і мокрого личка дівчини, пересипавши своє сьвітло через листя заживних лип. Ще раз поніс ся тужний войк сопілки з широких піль...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

IV.

Місяця вже не було видно. Сирий запах мрачного осіннього поранку, що наближав ся, вже чути було в воздусї. Двірський гуменний дохрапував рештку сну на соломяній постелї в кінській стайнї.

Невеличкий хлопчина з опухлим лицем вивів двоє дрібних хлопських коненят зі стаєнної комірки і замкнув її за собою на колодку. Хлопчина мав на собі довгу, подерту загортку, тряс ся на всїм тїлї з зимна і повів коні за двірську браму.

Два здорові чоловіки, котрих тїни параз вирнули з непроглядної сивої мраки, відібрали від хлопця коні. Вони посїдали на кінські хребти і вже мали трапом пускати ся їхати, коли один із них обернув ся і став щось добувати з кишенї.

— Треба тій проворній нїмотї запхати рота! — казав він до товариша.

Отворив широку мошонку з темної шкіри і витягнув із неї гріш. Якісь незрозумілі звуки став добувати з себе хлопець, дивно складаючи губи.

— Ти гроший не хочеш?

— Бо-о-ий-сцю! — з трудом вимовили губи хлопця.

Він тряс ся від зимна і танцював босими ногами по вохкій землї.

— Відки я тобі дістану борщу, дурний?

— Дай йому хлїба, що маєш за пазухою; в нього всьо борщ! — промовив другий їздець низьким, однозвучним голосом.

Перший їздець видобув кусень хлїба, хлопець приняв. Трапом пімчали ся коні з їздцями в село; нїмий пішов тою дорогою, що вела з села у вільне поле.

Та ледви уйшов пару кроків, як станув, поміркував і назад став вертати ся, відки прийшов; переступив двірську браму, двірське обійстє і приложивши вухо до дверий стайнї, став прислухувати ся до тяжкого храпаня сплячих там людий.

Потім обережно відчинив двері і добувши зза пазухи ключа, тихісько положив його на полицї, що завішена стояла над головами сплячого гуменного. Той щось поворкотїв крізь сон, на другий бік обернув ся і став дальше храпати. Нїмий скрутив ся. Знов зачинив за собою двері, а ставши раз на гумнї, став бігти бігцем тою дорогою, з котрої перед хвилиною навернув ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Він зник у тяжкій мраці.

Два їздці, Остап Грабар і Микола, доїздили тим часом до обійстя, що стояло на самім краю села за ставком і ровом. Було се незасібне ґаздівство. Маленька скулена хатина, з двома як макові головки віконцями, виглянула з обіймів мраки. Нужденний оборіг і ще нужденнійша стайня стояли з заду.

Їздці зіскочили з коний. Вибіг жовтий, кудлатий пес з буди, з піддертим і в гору закрученим хвостом, з довгою, вовчою мордою. Раса се проворних і ласих сільських псів. Привязані більше до коний, чим до своїх панів, вони невідступні товариші кінського поту. Їх у нас виводять від вовків. Разом зі своїми панами терплять вони цілий рік нічим незаспокоєний голод і прокормлюють ся в більшій части падлиною. Гинуть звичайно на стеклизну.

Микола кинув псови решту хліба, що мав за пазухою. Пес обнюхав коні, радісно помахав хвостом, доторкнув ся мордою обцасів людських чобіт, присів відтак на задних ногах і придержуючи шкіру хліба передними, висуненими перед себе ногами, став її глодати.

Тихцем обходячи хату, повів Остап свого коня на обійстє і до стайні. Там разом з Миколою увязували коні до жолоба і за драбини поклали трохи конюшини, яку застали на обійстю.

Доконавши мовчки свого діла, казав уже по дорозі Остап Грабар до Миколи, стягаючи брови:

— Той німака плюнув на твій гріш, Миколо! Що за біс сидить у тім хлопцеви?!

— Марна річ, Остапе, нехай здоровий махає з вітром по полї! Але ми зробили, як хотїли! Може тепер Захарко спокійно спати! Коні назад його!

— Ні, він спати не сьміє, він поїде нині на ярмарок і повезе сина до суду! А я з ним! — казав Остап.

Після сього вони попрощали ся і кождий пішов у свою сторону.

А як вони крутили ся на обійстю тої крайної мізерної хати, властитель її, Захарко, чоловік у латаній сермязї, з парою недобрих проворних очий, сплюнув снив солодкі річи: як Остап Грабар розбиває двірську колодку, як ціле село збігаєть ся і відбивають пару голодних Захаркових коненят...

А нїмий хлопчина махав собі „з вітром по полю“. Згорнув руки до куни, а лахами, що ледви тримали ся, отулював змерзле

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тїло. Хто він? Нїхто не знав. Бувало, як з під землї виринав: з'явить ся в селї. Стане на порозї, криво зложить широкі губи і просто витягаючи руки мимрить:

— Бо-о-ий-сцю!

Стане кому гуси пасти день-два; прокормлюють його, а потім знов без слїду щезає хлопчина зі села.

Складали про нього розмаїті байки. Казали, що мати його — знатна пані. Придбала собі сина і щаслива була, що він без слїду зник від тих, котрих лютій опіцї поручила байстря і котрих опіки воно вирекло ся. Деякі говорили, що й мова в нього є; але він з нею криєть ся, бо мови нашої він не знає, бо з чужих, нїмота, країв.

Таких пройдисьвітів без хати, без матери, без імени в нас не так мало; ними справдї опікуєть ся хиба „вітер в полю“ і людський кулак. Їх матїрю широка земля. Вони як той хащ, що виріс у рові: нїхто не знає, по що і як животїє, поки його вітер не зломить.

Той хлопець уже цїлий місяць крутив ся по глухівськім дворі. Виносили йому лївки страви, а він їм за те помагав у роботї.

Стоячи передучера о заходї сонця на мураві, що ровом околювала лан двірської конюшини, бачив він, як летїли наполохані коні, як гавкали пси і як коміть головою злїтав з коня хлопчина, гонений двірськими парубками.

Коні запяли, а йому нїмому дали їх поїти та доглядати.

З вечера, як нїмий хлопець вів їх до води, заговорили його Остап з Миколою. Міґами показували на коні і на себе. Хлопець кивав головою і нїмі звуки став добувати з грудий: кривив губи і всьміхав ся. Зрозумів і пізним вечером викрав нїмота ключ гуменному з полицї. Сплячого на околотї під дверми комірки, в котрій гуменний замкнув з вечера коні на колодку, збудили Остап з Миколою. І знов нїмий кривив губи, знов усьміхав ся; добув ключа зза пазухи, зробив своє як слїд і — щез, помахав „з вітром по полю“.

Куди? Земля широка — вона вся його. Гостинні лїси, долини богаті з чистою, жерельною водою, величаве, тепле сонце, до сну вколисуючий промінь місяця і добрі люди — всьо його, як далеко ноги занесуть, без огляду на границї установлені людською рукою і правом.

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І справді, право стояло немічне против нього: хлопець того вечера передер ся лїсами через границю і пішов сьвітами в иньші краї.

Скоро день підняв ся, стали люди на ярмарок збирати ся. Про подїю, що трапила ся в дворі, довідали ся аж на від'їздним, бо аж пізним ранком нагадав собі гуменний за коні — відчинив комірку і застав її порожною. Глуха стояла, аж ляк збирав глянути.

Дали знати посесорови. А Захаркови було се байдуже. Зачувши тупіт своїх коненят у стайні, зірвав ся на рівні ноги з постелї, гладив довгі, кінські шиї і їх добрі морди: дав їм добре попоїсти і скоро день збирав ся їхати до міста.

Він добре зрозумів свою штуку; отже коли Остап Грабар прийшов до нього і просив ся присїсти до міста, він став розказувати про несамовиту силу, що нічю зіслала йому коні назад до стайні...

Поїхали. Вкинули на віз шматами і мотузками поперевязуваного хлопчиська зі зломаним обойчиком.

Слїдом за ними їхав Микола з жінкою. Довго стояв на порозї старий Кисїль і наказував, щоб поля на Розтяжній продавати не сьміли.

— Старий щось недоброго готує! — розказував Микола дорогою, коли Грабарови навкучилось їхати з Захарком і до Миколи присїв ся.

— Сам один замикаєть ся в коморі і стогне, аж комора ходить!

— А ти таки поле продавай! — казав Остап похнюпившись.

Недовго забавив Грабар з Миколою; ще навіть не заїхали до корчімок, що порозкидані по одній, по дві, стояли при муруванім шляху, де Жиди перехоплювали товар, що його люди несли на торг до міста, а вже Грабар злїз із Миколиного воза і причіпив ся до иньшого.

Тут розповідали люди за якогось пана, що мав бути вчера вечір у селї. Бачив його то сей, то той, і один одному про нього тепер розказували дальше. Вдягнений був пан у хлопську одягу і з далеких країв, казав, приходить, ізза моря. Там його царство. До себе їх просив: руське там царство зготує і рай для свого руського хлопа. Його так колись скривдили за добре для них

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

серце, як їх кривлять, і з живого чоловіка зробили мерця. Ні! він не вмер, їх царевич Рудольф, він живе і кличе їх до себе.

Нарід, котрого мозок так радо приймав усяку, аби лиш романтичною краскою підправлену байку на запомогу своєї біди, тремтів з радощів.

— Так, він живе, наш добрий батько, підемо за ним!

Однак Остап Грабар не пішов за ним. І така фантазия не була в силї вирвати його з круга тяжких гадок, в які вліз. Щось з ним робило ся. Якийсь тягар міцно пригнїтав його груди. Нічю не міг спати, а сплючи бачив томлячі сни. Зривав ся і жаль втишав у обіймах тої чорноволосої Гандзї, що служила в дворі.

Зіскочивши знов з воза, та йдучи вже самітними стежками, гадав про неї Остап Грабар. Чорноволоса вона, чорноброва, з парою чорних очий, така, як та ніч тужлива. Огорне руками і десь утихне на хвилю плач хорої дитини і десь полїють ся ті очи Оксани, покірні як у собаки і жалібні мов голос похоронних звонів.

Остап Грабар почав швиденько бігти наперед. З далека бачили люди його довгі ноги і довгі руки, поки на скрутї не зникли за головатими вербами.

Ярмарок лише що лагодив ся: з'їздили ся вози, Жиди розкладали лавки з товаром.

Горячково вештав ся поміж ними Грабар, прийшовши до міста. Торгував богато річий. Був між шевцями, що навезли силу нових, вигідних чобіт. Увивав ся між бодиарами, котрі білим, деревляним знарядєм заставили цїлий ринок. Оглянув кожду лавку з сьвятими образами, кождий крам з теплим одїнєм і нїчого не купив.

Ще перед полуднем стрінув ся з Миколою. Пішли в шинок, де чекав на них Нухім. Нухім мав купувати ґрунт; його нараяв Миколї глухівський шинкарь. Нухім, видно, знав ся докладно на річи. Був грубий, як бочка, Жид; мав чорняву бороду і опухле, набрескле лице, тонесенькими, рожевими жилками обписане — звичайна річ у людий, котрих лехкі роздуті. Мрачно і сонно сьвітила ся пара блїдих очий на верхи лиця. Встромлював руки за чорний пояс і цїдив слово по слові, мов від нехочу під носом, тяжко кашлаючи.

Той Нухім повів нинї Миколу до надопікуньчого суду, де Микола мав нагоду переконати ся, хто такий Нухім?

Ходило о те, що дім по вмерлій Аннї Кисїль, по батькови Ґремента, був ще не переведений. Отже надопікуньчий суд жадав,

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

щоб з огляду на малолїтню сестру і двох братів Ксеньки нотаріят полагодив занедбану справу і до часу видачі правосильного декрету дїдицтва радив здержатись з контрактом продажи. Однак Жид обставав при своїм: йому так спішило ся, як і Миколї. Він хоче купити частину Ксеньки; се йому вільно, скоро лише Ксенька заявить ся і зголосить ся до части, котру їй колись суд признасть. Ставши раз властителем, Жид постараєть ся о скоре переведенє дїла.

Та мало з того розумів Микола.

В судовій салї був гомін і крик від великого числа людий, покликаних на термін; а від розправи судії з Жидом хлопови потемнїло в очах.

Вийшли зі салї. Жид запевняв, що все зробить ся, аби лише жінка підписала контракт. А Миколу палило покінчити справу сьогодня і постарати ся о пашпорт емїґрацийний. Були в тім усї його мрії й бажаня. Він вірив, що в новім обіцянім раю заживе новим, вигідним житєм: розбогатіє, жінку й дитину забере колись до себе і переконає сьвіт, що він робив справедливо. Його підштуркували слова Остапа, та їдь добувала ся з болючої груди, котрій житє стало за тїсне.

А преці Микола чув, що Остапові слова були якісь чудні й нездорові. Микола був собі пересічний хлоп, не найлїпший ґазда, але й не послїдний. Емїґрацийна горячка впила ся в його мозок, як у богато иньших, з причин глибших, суспільних. Однак житє він любив і любив той кусень скиби, що його орав і засївав. Та рівночасно чув свою неміч і знав, що без помочи Остапа не втне ні кроку доріжки наперед.

Отже стрінувшись з Грабаром, зігнув карк і стояв, як оголомшений. З цїлого того жидівсько судейського урядованя розумів одну річ: Жид дає три сотки за поле, яке завтра, за годину кому будь продасть за чотири, а може і пять. Жид ошукує. Однак як Миколї без жидівської голови поладнати справу з пертрактаціями, контрактами, судами і адвокатами? Там не приймуть ні хлопських сліз, ні хлопського серця. Там жадають готової, розумної і вченої бесїди; а Микола чи втне її?

Отже звісив голову до долу і скаржив ся перед Остапом, сидячи за шинковим столом.

— Старий тесть має рацию: не яло ся зачинати справу з Жидом!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чого-ж бо так?

— Обікрасти і обдерти хоче невіра! Три сотки дає!

— А тобі що? — питав понуро Остап.

— Жаль, брате, землиці!

— Гей, до біса-ж тобі її? Іди і бери, що дають; хиба то не однаково? Вона й того не варт, щоб на неї глянути!

З тим пішов Остап і лишив у серці Миколи сьвіжу їдь і грижу. Та що Грабарови!

Він стрінув чоловіка з парою недобрих очий. Захарко був одягнений в ту саму подерту сермяжину, котру носив у себе дома. Хлопця до суду ще не возив, бо була важнїйша справа; продати підгодований, живий товар. Саме не зле продав проворний мужик і пустив ся з Остапом до суду.

Грубого Нухіма стрічали по дорозї. Жид прицмокував і якійсь жінці показував пару дуже великих і червоних коралїв. По величинї й колїрі їх судити, були вони фальшиві. В другій руцї тримав хустину всю жовту і з полиском, котрої цьвіт хапав за очи. Жінка чогось збороняла ся, Жид приговорював. Лише крадькома поглядала Ксенька, Миколовна жінка, на червоні коралї і гарну хустку.

Довго, довго стояв Остап, придивляючи ся тому торгови. Він шептав Захаркови на ухо:

— Ксенька поле продасть, нїчого не поможе! Такі гарні коралї і хустки!

Їдкий усьміх скривив його губи.

В сулї ледви допитали ся наші люди за судиєю й місцем, де їм з їх справою належало удати ся. Розпитавши станули в невеликій і низькій кімнатї. Було в нїй душно від людий і паперів, котрими стояли завалені стїни. Питав їх грубий писарь, що мав червоне, товсте лице і ходячи дуже сапав. Розпитував, слухав, навіть не глянувши на них. Роблять так люди, котрим справа не новиною. Минучи в губах слиною обмочений конець шкіряного і дуже смердючого циґара, повагом витягнув писарь довгий папір з шуфляди великого стола і лїниво втопивши в нього ніс, питав ся тих, що терпливо чекали і гадали, що се сам найвисший судия так сопе й питає їх:

— Хто побив?

— Земля побила! — гукнув на цїлу кімнату Остап.

Глянули на нього. Він стояв мрачний і стягав брови.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вийшов справдїшний судия. Був ще молодий, мав зігнений карк від сидженя хильцем і ввійшовши глянув косо з під мутних очий, узброєних у скла. Питав уже ласкавійше, чим його писарь, і живійше займав ся справою. Все до гори підіймав брови, розпитуючи і одним пальцем правої руки судорожно чи з навички підбивав у гору крохмальний, білий манкет сорочки, що після права тяжкости заєдно спадав на діл.

Захарко став скаржити ся за коні. Широко обясняв свою кривду і розказував річ, яка притрапила ся хлопцеви. Покірно стояв при дверях, кланяв ся по пояс і мняв криса капелюха в руках.

— Хто буде сьвідчив? — питав судия, знов косо глипнувши, перше на хлопця, потому на Захарка.

— Всї посьвідчать, високий суде, ціла громада, всї видїли, всї чули! — просив ся Захарко.

Судия хитав головою.

— Іван Грабар най посьвідчить! — відозвав ся нагло Остап, що стояв під пєцом, майже доторкаючи його своїми плечима, і очий не зводив з судії.

— Хто-б там такого пана трудив! — з поклоном говорив Захарко.

Цїкаво повів очима по присутних і ще раз криси соломяного капелюха обернув у руках довкола.

Судия став розпитувати за того пана Грабара.

— Ось брат їх, той чоловік! — розказував Захарко, показуючи на Остапа. — І так теє... то... як по божій правдї, самі казали, що мали видїти, але теє... хто-б там їх...

— Завидує гараздови хлопському і моїм достаткам — най сьвідчить! — з досадою говорив Грабар.

Судия не слухав. Післав по двох докторів. Писарь став лїниво махати пером по папері і протоколи зачали ся.

Приходили доктори, мацали і обертали раменем хлопця, сьміяли ся зі шмат, котрими позвязували хоре тїло і нетерпливо сердили ся, коли хлопець йойкав з болю.

— Обойчик зломаний! — говорив маленький живий доктор, гласкаючи борідку. — Значить ся, тяжко ушкоджене тїло! Ну, так швиденько пишім, пане писарь, ярмарок, часу шкода!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Знов повагом витягав писарь новий папір зі столика, на ново вліпляв грубий, червоний ніс у письмо і дальше махав лїниво пером по папері.

— Відшкодованя жадаєш за біль і час? — питав судия Захарка.

Захарко мовчав.

Судия обяснив, що мусить свою волю подати до протоколів.

— А хто-б нині відшкодованя не брав! — казав Захарко по хвилї. — Теє... і біль... ну, і стратний час, ба, і лїки... Таки так, що правда, то не гріх! А най таки платить, кому суд присудить вину, коли вже така ласка і воля!

Захарко ледви зі себе видусив ті слова. Зігнув спину в-двоє, оглядав ся і видно бояв ся.

Глянув на Остапа, глянув і замовк. Грабар сьміяв ся в голос.

— Кумедно, пане судиє, вже третїй раз буде брав за те дїло грошї! Щоб хоч був сам коненята ратував, а то преспокійно спав собі в хатї, собака!

Всїх погляд разом обернув ся на Грабара. Стояв високий, наперехрест зложив руки на грудях. Кривий усьміх заграв кутиками губ.

— Пяний! — гукнув писарь. — Видно лихий, що хлоп забирає судови часу!

Судия засьміяв ся.

— Гм, ярмарок, звичайна річ...

Нїхто більше не звертав уваги на Остапа Грабара. Скоро після підписаня протоколів суд повелїв Захаркови вийти, він боязко оглядаючись спрятав ся з хлопцем. Передсїнки судові були набиті громадами людий, що облягли суд і голосно гуторили.

З гуртом людий змішав ся Захарко і в гуртї потонув.

Остап Грабар не бачив його вже більше. Вільною ходою вийшов самітний зі суду. В терплячій душі росла тяжка досада. Захарко з ласими, недобрими очима, писарь з пяним лицем, Микола зі скуленою головою, червоні коралї, що манять дурну Ксеньку — всьо те бігало в горячій голові Грабара, як під каменем у жорнах зерно.

— Марна полова і нїчого більше! — шепчучи кляли його губи. Чув спрагу в горлї і голод, нїчого ще нині не їв. Вступив до шинку. В шинку людий було повно. Зібрали ся чоловіки з доохресних сел. Розмаїті крики і людські сьміхи зливали ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в один невтихаючий гомін. Від пороху і диму було темно. Задавлював віддих горілчаного сопуху і людський піт.

За столом сиділи чоловіки, збивши ся в купу. Скоро Грабар увійшов, вони піднесли крик:

— Грабаре, до нас, до гурту! — кликав його війтів син, бючи своїм звичаєм кулаком о стіл.

Сидів Микола з червоним лицем уже підохочений і ще дехто зі села. Говорили про еміґрацию. Їх мнимий Рудольф, чоловік, що об'їзджував села, стояв на устах кождого. Читали листи від брата чи від сусїда, що прийшли з тамтого краю зза моря.

Горячка огортала всїх.

— Їхати, їхати! — кликали.

— За море, в Канаду!

— Поле і хати продаваймо! Берім жінки й дїти, і за море!

Їх лїниві губи і повільні рухи, здавалось, оживали.

Грабар морщив брови. Йому налляли горілки і він її пив, один келїшок по однім.

— В того ще здоровий лик! — жартував дехто.

— Він що йно приучуєть ся! — додав иньший.

— Най-по спробує морського сопуху!

— Остапе, поле продавай і з нами їдь! — кликав Микола. — Я вже готов! Жид дав цїлих пять соток; контракт жінка підписала...

— За червоні коралї! — мовив Грабар.

А кожде його слово палило, мов окріп. Иньший аж у другий бік відвертав ся, глянувши на нього. А він питав вдивляючи ся в Миколу і дивно кривив губи.

— Чого-ж вас так за море тягне?

— Панувати, брате! — кликав війтів син.

— Жити хочеть ся нам! — кликав Микола. — Станемо там вигіднїйшу будувати хату, чим та, що нас тут нині дусить!

Його лице ще досаднїйше розцьвілось червоним цьвітом від жару власних своїх слів.

Підняв ся маленький, лисий і тоненький чоловічок.

— Жити хоче кожда животина! — промовив тоненьким голосом. — На те создав її Бог, на Господнюю хвалу і на многая лїта!

Сказав, кахикнув і на дяківський лад придержуючи щоку долонею, затягнув пісню.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Підохочена компанія не жалувала голосу, пісня грімко залунала і напиток пішов дальше.

— Грабаре, пий! — частували добрі і веселі люди.

Однак Грабар стояв як мертвий, мрачний і похнюпив ся.

— Нї, не стану я з вами пити і не піду за море з вами і хати з вами ставити не буду! Черева захотїло ся вам грубого і богатого панованя, братя! А я того не хочу! Братя! я сам не знаю, чого я хочу...

Вдарив Грабар у щиру, сердечну нуту.

— Братя! — ще раз промовив, дріжучим голосом на них закликав, блудними очима повів довкола і вмовк.

— Нї, я нїчого від вас не хочу! — кінчив Грабар по добрій хвилї і вилетїв із шинку, не поздоровившись нї з ким.

Усї вони як сидїли, глядїли на нього широко розчинивши очи. І довго після його відходу сидїли вони нїмі, поки прийшли до себе і поки на ново порозвязували ся їх роти.

— Що тому чоловікови? — питав сухолиций чоловік з чужого села.

— На ярмаркови плете, значить ся, пяний! — обясняв иньший з гурту, чорнявий і з прижмуреними очима.

Глухівцї мовчали. Анї одна душа не стрепенула ся боронити чоловіка, що їх усїх боронив.

Остап Грабар не чув їх мови. Але він її мабуть відгадав своїм чутким серцем, бо скорою ходою минав людий, минав вози, торг і місто і пустими полями біг домів.

Страшний біль роздирав його серце і тиснула туга.

Чого його нїхто не пізнає? Сам один він на сьвітї, один, як палець; нї одної душі не має. І то вже від давна, ще з малку, був він не той, що иньші, і його вже на дорозї при забаві хлопцї не злюбили.

А він так їх рад був любити! Рвало ся щось від серця, та могуча сила, що хотїла любови і до неї перла, до великої і нескінченої любови.

— Чого-ж ті люди такі нинї чужі і чого всьо на сьвітї гидке і не таке як слїд?... — шептав Грабар і біг навпростцї домів.

На скрутї доріг поміж трьома хрестами стрінув Кисїля. Старий чатував тут на поворот своїх із міста. Нетерпливо оглядав ся і боязким, непевним та питаючим поглядом витав Грабара.

Грабар зрозумів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— За коралї, батьку, за коралї продала доня Жидови свою ниву!

Хотів Остап Грабар уже розширити губи і їх кутиками дрогнути до їдкого усьміху, та не встиг. Бачив, як поява старого нараз випростувала ся, як вирівнали ся зігнені від старости плечі, а черти лиця в тій самій мінутї мов разом застигли і скаменїли. Лише костур дрігнув раз у руках. Остап Грабар відвернув ся і не засьміявши ся згорнув до себе рамена. Скорою ходою пустив ся йти дорогою висадженою тополями.

Різкий, осїнний вітер тряс могучими галузями паркових дерев і через відчинене вікно долїтав до кімнати, де стояв Іван Грабар. Сиві хмари, що плили широким зводом небес, боязко колисали ся в горі. Перелом був у природї, що віщував не так уже далеку, холодну осїнь.

Іван Грабар лагодив ся до виїзду; розбирав у своїй голові, що довше оставати йому годї, не знайшовши спокою і не влагодивши перетомлених гадок.

В самій річи Грабар бояв ся — то що нічю лучило ся, потрясло ним. Невпинно думав про Марійку.

— Шалена голова! Позбути ся каже тягару і посидїти кілька лїт у тюрмі! Яка страшна гадка! А преціньвід давна бушує в моїй голові! Нї, нї, сто раз нї!

Отже задумав утїкати. Куди? Не там, де вже був, бо там стояв йому сьвіт порожний. Потребує, казав собі, піти дальше — за море... там, куди їх так тягне... за ними...

— А може лучше ще дальше і цїлком окремо від них, щоб затерти слїд того, що могло-б у тяжкій годинї нагадати давне?

Грабар зупинив ся. Глянув у зелену гущавину диких кущів і дерев парку і відчув, що в нього гадки ясні та помотані і що він мов би в лїсї блудить від рана ріжними стежками. Отже став знов нагадувати собі, що було вчора.

— Ті два ясні пунктики: раз, як спаленїла і любити казала, а потому в ночи, як схиляла головку і вмовкла. Може й шкода, що вмовкла... Нї, вона зовсїм иньша жінка, як ті, що я їх видав бувало...

— А прецї дивна річ! — кликав Грабар. — Гадало ся, поїдеш, може спічнеш; не одно тобі прояснить ся, бо-ж там усьо ясне! А тут борба на кождім місцї!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Нескінчено мотали ся Грабарові гадки. Спер ся ліктями о вікно і слухав, як вітер свище і як рухають ся нїмі дерева.

Було ледви з полудня. Тоненький голос дзвінка обізвав ся з двірського гумна і скликав людий до праці. Залунали три грубі металїчні удари о мідяний таріль — давали знати, що обід ґрафа на столї.

Грабар підняв ся. В їдальні сидїли вже члени спокійної родини за столом. Грабар сїв біля Марійки. Була на лиці блїда і мала на собі темну блюзку.

— Де ховаєш ся цїлий ранок, Іване? — питав ґраф і влїпив у Грабара яркі, чорні очи.

Грабар звиняв ся, що писав листи. Дивив ся на темну блюзку дївчини і питав себе, чому се вчинила. „Їй лїпше підпадає до лиця ясна“. Вона розказувала, що розпочала науку в школї; дїти зійшли ся, був спокій.

— Однак ти блїда! — казав Осоховський до дочки.

Марійка спаленїла.

— Голова трохи болить! З полудня переїду ся, може перестане!

Грабар спитав, куди гадає їхати? Марійка розказувала, що в сусїдстві живе їх приятель сьвященник. Вона там часто буває.

— Там весело, інтересно? — питав Грабар.

— О, дуже! Сьвященник жонатий, має пару гарних дїточок і цїкаві книжки!

— А як би я поїхав з вами?

— Дуже радо, поїдемо в двійку!

Урвала і вмовкла, опустивши голову.

Обід не смакував. В душі Грабар кляв свою нетерплячку.

— По що вихоплювати ся! Сьвященник певно грубий і курить файку; жінка має чорні, спрацьовані руки; пара обсмарованих дїточок і передпотопові книжки... І ще „у двійку“... А де твій від'їзд?...

Однак помимо того Грабар з полудня сїв спокійнїйше настроєний біля Марійки на візок і вони поїхали. Фірман Микита встромив повагом батіг у шкіряну руру і цмокнув на коні; вони понесли ся шпарко. Їхали гладкою дорогою. Спершу бачили кругом себе рівні поля, потому в'їхали в старий лїс, котрий неспокійно зашумів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Забуток давних ліпших часів! — говорив Грабар, показуючи на ліс.

— Ще його не вирубали! Засібний властитель пильнує, як ока в голові!

— Чому ви вчора так разом замовкли? — спитав нагло Грабар у Марійки.

Вона мимоволі глянула на похилу березу, що сумно звісивши галузя, дріжала дрібним листєм, самітна на горбку при дорозі.

— Жаль менї вас стало! — казала Марійка по хвилинї. — Ви так рішучо висказали ся за від'їздом!

— Ви докоряєте менї, Марійко?

— Нї, не вам, лише собі! Як я сьміла піддавати таку страшну гадку, котрої сама налякала ся, як прийшла до себе; але вже було за пізно!

Грабар мовчав.

— Однак ви на мене за се не гнївні? Я вам таку прикрість вчинила! Який менї тепер жаль, даруйте, Іване!

Її голос дріжав, як те листє берези. Грабар почув дрож по тїлї. Минули лїс і знов повіяв рівний вітер з піль.

— Я під страшним колесом, Марійко! — казав Грабар, — і бою ся, щоб воно мене не роз'їхало! Сили опускають, мушу втїкати!

— Я так само гадаю, їдьте і будьте щасливі!

Розмова вірвала ся; їхали мовчки і їдучи числили борозди, що перерізували в поперек поля.

Микита фірман розмовляв то з сивою, то з гнїдим. Конї порскали, він їм прицмокував „на здоровлє“. Вирнули чотири голі шпилї високих топіль. Минули сїльський цвинтарь і поуз сїльських хат в'їхали в тїсну вуличку.

Були на місцї. По середині села стояла на горбку деревляна церковця, з одною банею, критою бляхою. Хрест на версї, облитий сьвітлом сонця, відбивав сніп ясного проміня. Церква була низька і широка. Виглядала, як дбала мати, що викормила богато дїтий. Ішли люди, хрестили ся й здіймали шапки.

Входові двері плєбанії відчинив сьвященник молодий, сухий і високий, гнучкий на ходї та з гнучкими чертами лиця, котре вічно сьміяло ся. Подавав мягку, шовкову долоню, котрої приємний дотик остає довго на руцї. Мав довге, чорне волося на голові і чогось радісні, чорні очи.

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Витав ся, знайомив ся і вже був ти йому досконалим гостем і старим знайомим. Такі люди легко собі підбивають серця многих; кождий радо відвідує їх і за ними тягнеть ся шнур прихильників. Вони говорять щиро і просто, поводять ся скромно, розумні в дїлах і нїколи надто ідейно не говорять, а лише менше-більше до річи.

Іван Грабар чув се від разу і йому чогось зробило ся лекше. Пішов познайомити ся з їмосцею, котра вміла по пенсионарськи кланяти ся: дуже низенько і здалека, дещо приклякаючи на одно колїно. Однак се була лише хвиля. Гармонїйно сьміючись саджала гостя за стіл, виходила з своєю слабістю на верх: глядїла великими, дуже закоханими очима на свого мужа і прикликала до себе двох бубнів, то є синів, що пустуючи робили всїлякі пакости на підлозї.

Товариство їло саме сливки, сидячи за столом заставленим більших розмірів полумиском, білими тарільчиками і застеленим кремово-жовтою скатертю.

Сидїв тут ще один осібник, котрого приїзжі застали при добрім апетитї: з верховатим тарелем сливок перед собою. Був се тридцять шість- до тридцять-вісїмлїтний мужчина. Заживний, з грубошкірним карком, коротко стрижений, шпаковатий, короткоиогий і в окулярах. Мав довгу бороду, мясистий, червонявий, з полиском ніс і волосєм оброслі, тяжкі руки. І зі всїх сил і зі смаком сьміяв ся на цїлий голос. Витаючи ся не вставав, лише недбало подавав руки.

— Доктор Шпак! — представив Грабарови сьвященник. — Окружний лїкарь і наш чоловік!

— Свій, батьку, свій! — говорив лїкарь дещо охриплим голосом, — а властиво в отсїй хвилї орудє до перетравленя цїлого тареля сливок. Їй Богу, смачні, угорські!

Розсїли ся за столом і розговорили ся. Про історію Грабара мусїли вони знати, отже не згадували, анї не розпитували. Того Грабар не надїяв ся і було йому з тим мило.

Говорили про тифоїдальну епідемію, що була цїлею приїзду лїкаря. Грабар питав, якого роду горячка.

— Певно кишкова?

— Нї, пятниста! — обясняв лїкарь. — Справа голоду і нужди! Мокрі були лїта, значить ся, біда і голод!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А при тім темнота! Вона мусить відгравати немалу ролю! Нарід забобонний і бідний, лїкареви не вірить; о, він дуже бідний! — казав Грабар.

Сказавши се, подумав, що своїм серцем похвалив ся непотрібно. Сьвященник глянув на Грабара недовірчиво і легко стягнув брови.

— Не те, бачите, добродїю, у нас! — казав сьвященник, вертаючи до свого щирого погляду. — У нас він уже не такий темний і вірить лїкареви!

— А на доказ того мій живіт! — докинув лїкарь, розсьміявши ся в голос. — Я-ж із нього, брате, жию, з хлопа!

— Не то, що вірить, але нашого Шпака любить! — засьміяла ся їймость, показавши ряд білих і здорових зубів.

— О, він у нас самосьвідомий і боронить уже себе сам без нас, добродію! — тягнув далї сьвященник.

— За се ми йому вповнї вдячні! — говорив лїкарь, стягаючи з полумиска ще одну сливку і проковтуючи її. Мимоволї нагадав собі Грабар усе, чого сьвідком був учора!

Тим живійше нагадав, коли Марійка стала їм розказувати за шкільну стріху. Всї зацїкавили ся і поскладали лікті на краю стола. А Марійка так горячо розказувала, що Грабар мимоволї глянув на неї повними, здивованими очима.

— Ви не пізнаєте товаришки їзди? — питав лїкарь, широко розхиливши губи до сьміху.

Їймость почастувала за се Марійку найлучшою сливкою, котру сама вишукала в полумиску, а лїкарь мучив дївчину, щоб йому ще в-друге розказала, як підносили чоловіки кулаки в гору, підпирали плечима браму і з костурами в руках тягли ся на стріху.

— То чудова історія! — кликав лїкарь. — Таж то не-аби яка самооборона; прошу, в Глухові, в тім глухім Глухові бунт!

Лїкарь радував ся, за ним радувало ся цїле товариство.

Грабар чув, як поволи переймає його щирий і свобідний настрій душі. Розглядав ся по лицях тих, що сидїли за столом і не міг здати собі справи, чи вони роблять собі забаву з тої до глубини серця потрясаючої історії, чи навпаки, в їх утїсї пробиваєть ся невимушене, свобідне і безпересадне серце.

Та широка погода щасливих і до житя здібних умів, котрі кожду яснїйшу іскорку вміють роздмухати до сили огню, щоб зготовити собі в житю щастє!

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„А передовсім люблять його“ — гадав Грабар і ту любов життя читав він з їх поглядів, з їх рухів і з їх простих, буденних слів.

Потім устали і пішли оглянути огороди. Відвідали улії зібрані біля стебника, сьвіжі щепи засаджені рукою сьвященника, добре справлені грядки в огороді, хороші, колисті грядки в огородці, повні цьвітучих рож, бальзамін, лєвконій і братків. Пішли поміж стодоли і оглядали чорні, запорошені і важкі лиця тих, що працювали кругом молотїльні, котру вправляла в рух пара коний, лїниво ступаючи в колї на гумні, запряжена до киратового колеса.

В сьвіжо збудованій стайні дзвінко вдаряли копитами коні, що обганяли ся від мух. Стада курий збирали по подвірю зерно; широкогрудий когут, з пишним гребенем на голові, рознявши широко дзюб, на цїле горло верещав вечірної.

І в воздусї чути було недалекий вечір.

— Стає нам поволи втїкати день! — говорив лїкарь.

— Осїнь за плечима! — казав сьвященник, глянувши на широкий звід небес, що на заході громадив сиві облаки.

— Жаль лїта, жаль краси, як жаль дня, що вкорочує людську працю! — нарікала їймость.

— То правда! — говорив доктор, сїдаючи до від'їзду в невеликий візок і беручи поводи в руку. — Знов потемки трясти ся прийде по ямах і вертепах!

І від'їхав. Його здоровий, червоний карк ще здалека сьвітив ся під ширококрилим капелюхом.

Стали Грабар з Марійкою й собі виїздити. Вона пішла ще зі сьвященником відмінити прочитані книжки; по хвилї знов стояла на ґанку, якась сьвіжа і весела; цїлувала дїтий і гласкала довговолосого, вірного пса.

Прощали ся. Микита стягнув коні перед ґанком і візок поточив ся.

Їдучи ще менше розмовляв Грабар з Марійкою, як перше. Ще більше неясні стягали ся гадки і ще дужше щеміло щось коло серця. Просив лише Марійку розказати, що то за люди, з котрими познайомив ся.

— Він сьвященник з дїда-прадїда! — казала Марійка. — Добре бідував, поки не виходив собі місця в тім кутї відтятім від людий і від сьвіта! Має се бути найгірше місце, на яких

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сидять сьвященники, а преці доробили ся, є в них достаток і люблять дуже одно одного!

— Лїкарь, — тягнула Марійка по хвилині, — з походженя хлопського! Здаєть ся, що доси лишив ся ним душею й тїлом! Його хвалять; заєдно певний себе і має щось таке, в що вірують люди!

Розказувала, як вміла.

— Так, щоб збудити довіря, треба самому вірити! — казав Іван Грабар, доїжджаючи вже до села.

— Вірити і любити! — додав собі, вже мовчки снуючи гадку.

Вже вечеріло. Гойдаючи ся зависли сонні облаки на заході небес. Сонце ховало ся. Всьо разом утихало в природі, мов застигло.

Грабар глянув на Марійку...

Захід загорів крівавою загравою. В'їзджаючи в глухе село зауважали Грабар і Марійка небувалий неспокій. Бачили, як пастухи, що з пасовиск гнали на ніч худобу, покинули її серед дороги, обертали ся і бігли кудись. Повагом підіймала корова голову й собі-ж, обертала ся і ревла, отвираючи великі, сонні очи. Коні, ще незаведені в стайню, стояли самі на подвірю, чогось іржали, а по хлївах пищали голодні безроги. Вибіг пес з піддертим у гору хвостом, а знизивши голову нитаючи, вдарив носом о ногу свого властителя і побіг за ним стороною, куди спішили всї. По вулицях збирали ся баби. З хати вибігали чоловіки і старці з сукатими, кривими палицями в руках і всї летїли одною дорогою до хати біля церковцї.

Облягли її довкола люди. Одні стояли на вулицї перед хатою і з запертим віддихом надслухували; иньші перескакували плоти і товпили ся в садку, де від їх широких плечий тріщала деревина. Одні на одних спинали ся в вікнї, де через найменшу щілину поміж людськими раменами старали ся встромити голову в хату.

Зліз Грабар з візка перед хатою і питав у людий причини.

— Кисїль убив зятя! — відповідали йому люди і те саме розказували один одному. Зі скорістю блискавиці бігла чутка з уст до уст.

— Лежить на помостї мертвий Микола! — з купи до купи переказували старі тайним шепотом і шептали молоді губи дїтий.

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Грабар не витерпів; просив Марійку їхати домів самій і разом з иньшими силкував ся продерти ся крізь товпу людий на вулиці і на подвірю, поки не увійшов у хату.

Справді, на мощеній дошками підлозї лежав труп Миколи в сьвіжій калюжі крови. Зі спущеними долів головами і з суворо видовженими та недвижними лицями стояли люди, оголомшені сусїдством справдїшної смерти. А ті, що перекравши ся з під палиці присяжного, з цїкавим та жадним поглядом на лиці входили що йно в хату, побачивши трупа в одній хвилї стягали з переляку черти лиця і їх появи мов деревенїли. Поперед усїх сам війт стояв серед хати. Повновидий, мов роздутий, рудавий, здавало ся, щось ненастанно пережовував між зубами, моргав вусами і тяжко сапав. Від часу до часу будив ся з задуми і посилав штовханця під бік першому влїзливому. Мав на собі довгу сермягу, ясні, ледви замітні рісниці і такі-ж брови. Говорив храпливо. Що хвиля доторкав ся палицею чобіт трупа, як би хотїв переконати ся, чи не оживає.

А труп лежав недвижно з далеко відкиненими руками і розставленими ногами, ницьма, лише голову трохи скрутив і відкрив половину блїдого, як полотняна шмата, лиця. Мав скривлені губи і лице було як би поздовж перерізане пятном страшного і наглого болю. Той біль мав у хвилинї останнїх судорогів видовжити черти і в тій самій мінутї разом з ними застиг. Череп був перебитий в місцї ґуза правого тїмени. Зубатий конець сьвіжої плоскої кости виставав і з заглубленя сьвіжа мозкова тканина витїкала на поміст. Подальше лежала на помостї сокира з сьвіжими плямами крови на плоскім і тупім кінцї топорища. Виглядала чогось подібна до трупа: була довга і як би нежива, втомлена.

Так згинув Микола. Той, що його вбив, сидїв у кутї на лаві і мав руки перевязані з заду на крижах посторонком — слїд справедливости громадського начальства: вбили руки, значить ся, най покутують!

Тупий був погляд очий Кисїля і здавало ся, що його гадки були далеко від того сьвіжого плоду і від того трупа, котрого звалив на помостї. Як би втомлений сидїв на лаві в кутї і не зважав нї на слова, нї на погляд тих, що в нього влїплювали свої застрашені очи. Насупротив гамору й шепоту, що доходив з надвору, в хатї всьо вперто мовчало. Здавало ся, що дрож пе-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ребігала тїлом кождого, хто хотїв відчинити уста. Стояв, дивив ся і думав, от приміром, для чого то лїва нога лежала рівно, а права боком; або для чого котрась там кишеня сермяги мерця була роздерта і для чого убійникови перевязали руки на крижах, а не на грудях...

Такі принаймі справи розбирав Іван Грабар, що стояв опоздалїк війта і руки сцїплені в кулаки втопив у кишенях верхньої загортки. На силу хотїв надати иньший напрям своїм гадкам: хотїв дужше вглубити ся в риси лиця убійника і видістати з них може яку ненависть, чи боязнь, або покуту. Або хотїв нахилити ся над трупом і близше приглянути ся тому осередкови людського почування і вчинків, що в постатї густої, білявої маси розпливав ся по підлозї.

Однак Іван Грабар не міг сего вчинити. Щось його спинювало. Отже мимоволї обернув ся і побачив над собою довгу шию брата Остапа.

Той останнїй, Остап Грабар, що йно прийшов. Висший о яку голову над усїх, оббіг Остап одним поглядом усьо, що було кругом і оглянув того, що лежав на помостї, з кривим лицем, розтягненого і страшного, з слїдами крови, що витекла з губ і носа; того старця, що спутаний куняв на лаві; тяжко засапаного війта, оперезаного синїм поясом, і наконець того, з чиїми очима стрінув ся тепер його погляд. Дальше втопив Остап очи в сокиру, що з крівавими плямами лежала біля трупа. Глянув і мов застиг Остап Грабар — щось разом дух заперло в грудях. Мав таке почуване, як би приріс на місцї; не міг ворухнути ся і хопити за ту покинену сокиру, що манила і просила ся прогнати нею того хлопчину, що саме видрапав ся по людських плечах у вікнї аж на гору і всунув у середину хати як лен білу голову, враз з цїкавим задертим носиком і парою чорних оченят, тай закликав тоненьким, мягким голосом:

— Он такий біленький мізок, як у барана, що наші тато вчора зарізали!

Здавало ся, що після сих слів дитини труп ще дужше скривив лице. Убійник якось страшно втопив блудні очи в хлопця. Війт, Іван Грабар і Остап ворухнули ся. За ними ворухнули ся разом усї, що стояли в хатї з похнюпленими в низ головами.

З подвіря дав ся чути сьміх. Купка людий під вікном захитала ся і в тій мінутї влетїв хлопчина коміть головою в хату,

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

однак зупинив ся щасливо на лаві і станув на рівні ноги на помості. Нараз опритомнїло кругом усьо. Війт гукнув. Кинули ся присяжні.

— Геть усї! — кричали і виганяли людий з хати.

Перший вийшов з хати Іван Грабар. Станувши між людьми на подвірю, він перше всього відітхнув широко сьвіжим, осїнним воздухом. Опритомнїв. Став слухати, що розказували люди, що стояли на подвірю.

Тут заводила жінка вбитого, Ксенька. Запаскою обтулювала лице і дуже плакала. Казали люди, що вона спершу не плакала і аж тепер пустили ся текти сльози.

Її обступили довкола жінки, похитували головами і складали на грудях на-вхрест руки.

Иньші люди обступили знов Ксеньчину сестру, Настю. Дївчина їм розказувала, що видїла — вона була тодї в хатї, коли склала ся подія. А склала ся вона по просту. Микола над вечір вернув пяний до дому. Перша злїзла з воза Ксенька. Тримала в руках коралї і жовту хустину з полиском, за нею пяною ходою точив ся Микола. Старого Кисїля вони, злїзаючи з воза, не видїли. Ксенька розказувала, що скрізь було тихо, як прийшли до хати, лише дитина кричала в колисцї. В хатї не застали навіть молодшої сестри, Настї, котру полишили дома з дитиною; однак за хвилю Настя прийшла. Пяний Микола став кричати на дитину, що пищала і кляв її. В кутї коло припічка стояла сокира. По добрій хвилї скрипнули двері, перше від комори, потім другі від хати. В дверях станув старий Кисїль. Такі якісь дивні мав губи, що Настя кляла ся ще тепер, що батько її сьміяв ся, як прийшов. Як потому воно склало ся, сего вже жадна з них не вміла розібрати. Микола приспівував до тестя якоїсь веселої — звичайно пяний. Вони обі пообертали ся до стїни і сестра сестрі стала показувати коралї тай ту жовту хустину. Потім вачули, як щось луснуло з цїлої сили і зараз потому йойкнуло. Як обернули ся, побачили, що Микола хитаєть ся і паде ницьма. Вони до нього — однак він уже лежав без памяти.

І більше вже не збудив ся. Стала текти кров, витїкав мозок. Ще раз потім дрогнув і випростував лїву ногу.

Іван Грабар вертаючи домів, старав ся впорядкувати мисли. Однак образ трупа, що лежав у калюжі сьвіжої крови на помості,

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ліз уперто на гадку і випирав усяку иньшу думку. В тій події була така сила траґічного моменту! Іван розвідав ся про все. Старий Кисіль одним розмахом хотів відвернути грозячу сім'ї руїну. Однак не сама захланність пхнула тяжким топорищем чоловікови в голову. Любови своєї для того кавалка батьківської скиби боронив старий против молодика, що сьмів зневажити країну хлопських мук і слїз, що бажав розбогатїти без неї.

І потекла кров, став ся злочин. Жаль стало Грабарови того, котрий погиб безпощадною смертю. Жаль ставало й тих тупих очий, що глядїли нині на сьвіт з пятном убійника. Жаль їх усїх, що так кріваво гинуть серед мук і тяжких злиднів.

І як Іван Грабар ту справу розбирав, як її розкавалковував і назад стягав; він чув, що могучий і сильний огонь добував ся з його грудий. Огонь любови, котрий казав любити їх бідних — дуже любити, цїлим почуванєм і цїлим своїм „я“!

Бувають події, що своєю силою вміють стрясти самою глибиною людського чутя. Тоді зробить ся нараз ясно, де перше залягала мрака. Подібно, коли через якусь щілину продреть ся новий промінь сьвітла, заясніє докола иньшим блиском і стане ясним, що недавно темнїло. Або коли згодом добудеть ся через якусь щілину в скелї утаєне, живе жерело, могуче і сильнїйше чим ті, що засплювали живчики доси, — розібє скелю, живою струєю витрисне на верх і потече сьвіже житє і сьвіжа сила.

Грабар чув, що так може стати ся... Однак мимо тих думок він, ідучи, не міг позбути ся образу довгої шиї брата і пари його очий, з котрими недавно стрінув ся. Хоч знав, що вони остали в хатї, він їх чув за собою і бояв ся їх.

— Так глядїв на мене, — казав собі Грабар, — як би я був убійником того трупа і винен його смерти!

І ще раз стало досадно Грабарови, що він такий немічний і що мусить утїкати відси, де повинен остати...

Так роздумуючи зайшов домів. В їдальні побачив сьвітло. Сидїло їх троє біля стола. Павло урядово повертаючись подавав вечерю. Питали про подію в селї. Розказав, як умів. А нахиляючи ся до Марійки, шепнув їй Іван Грабар на вухо:

— Я ще не поїду...

Розширила повіки і глянула йому в очи. На молодім лицї знов виступали рожеві плями. А в хатї, де стало ся убійство, кінчили урядоване війт з присяжними. Робили порядок і людий

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гнали до дому. Прийшов жандарм, писав протоколи і скував Кисїлеви руки по свойому: ланцюшками і з переду.

Поставили в хатї варту. На вартї хотїв оставати Остап Грабар. Хопив за сокиру, котрою Кисїль убив зятя і присягав ся, що буде добре вартувати — розібє голову кождому, хто поважить ся доторкнути трупа.

З трудом удало ся власти відігнати Остапа Грабара.

— Пяний по ярмаркови, йди спати! — кликав війт.

Прогнали. Мрачний відійшов Остап з сокирою в руках. Довго-довго стояв на дорозї і широким поглядом мірив Кисїлеву хату. Потім пішов домів і поклав сокиру в кутї, в тій другій просторій і незамешканій кімнатї.

Знов вийшов. Однак того вечера не йшов уже більше до корчми, тай у своїй хатї не лягав спати. Повний місяць, що виринув на темнім небі, не звабив його на горбок, де стояли три високі, нїмі хрести і де двірська дївка Гандзя надармо вичікувала свого коханка.

Остап Грабар вийшовши з хати, пішов блукати в гущавинах глубокого лїса. Лїс був той самий, котрим сьогодня переїздили Грабар і Марійка. Там у глубинї лїса біг пограничний пояс. Там ночував Грабар. Пізним ранком склеїли ся його очи до короткого сну. *(Конець буде).*

Generated on 2015-08-02 15:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ПОВОРОТ.

Повість

Володимира Лаврівського.

(Конець).

V.

До двірського обшару припираючи, недалеко панських гумен, тягла ся довга і вузка нивка. Була вона не широка, бо поділ батьківського ґрунту розчетвертував і так невеликий лан, і остала ся нивка за мала для житя дітям і внукам.

Захарко (його то нивка була) позжинавши недавно з ниви жито, вийшов на півголе, нужденне стерниско, глядів, чухрав ся в голову, порнав землю палицею і після таких сталих обзорин порішив, що треба буде сей рік засадити поле бульбою. Господарь так порішив, господарь — пан. Стерня терпливо ждала, коли виїде Захарко з парою роздутобоких коненят і коли тупий плуг стане її бідну мучити — пороти.

От і виїхав Захарко зараз на другий день після ярмарку і взяв ся до орки.

На чорній баровині тяжка праця: стане посуха кілька днїв, земля розпадеть ся і зібєть ся в тверду груду; розмочить її один дощ, розбагнить ся вона і не даси ради товстому болоту. З висилком усїх сил запирали ся немічні і тонкі ноги коненят о землю; над худими, гнїдими хребтами кричав охриплим голосом Захарко, простуючи плуг; смажив батогом погонич роздуті черева — значить ся, робота йшла.

Однак не судило ся Захаркови докінчити її нині. Він і не счув ся, як зараз рано надбігла хмара парубків із двора; як перше

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

його самого, а потому погонича стягли пару разів палицями по плечах і як випрягши коні від плуга, пігнали їх назад до дворської загороди.

А загнали їх у комірчину біля стайні, де вже ночували коні дві ночи. Там зачинили комірчину на ту саму колодку, котру так спритно перехитрив учора дідня нїмий хлопець.

Стояв Захарко довго на своїй ниві і дивив ся, глядїв слїзми на зникаючі кінські копита. Тілько всього чув, як здалека кликали на нього парубки:

— Сїдайте, дєдьку, і спочивайте!

— Може вмучили ся — ми вам за той час коні нагодуємо!

Стояв Захарко і довго міркував. Потому знать опритомнїв, ляг у сьвіжу борозду і почав стогнати.

Погонич витягнув кусень хлїба зза пазухи і став чорну шкіру глодати; приходили сусїди з сусїдських нив і ставали розпитувати — усього того Захарко вже не видїв і не чув. Лежучи в борозді кричав зі всїх сил:

— Ребра потовкли! Коні забрали — чим я поїду до суду?

В селї вчинив ся заколот. Довідали ся люди, стали радити раду. Похитували старці головами і говорили:

— Не добре в нас ведеть ся: безпечности немає в селї!

Окремо збили ся в невеличку громаду молоді. Війтів син кликав (ударити кулаком не мав о що, за те ним грозив):

— Поставимо на своїм і таки не дамо — хлопцї до двора!

— До двора коні відбивати! — лунало між парубками.

— До двора! — неслось між старшими.

Не минула година, всьо що жило в селї, тягло на панські гумна, — хлопи і парубки враз з бабами, дїдами й недоростками.

Для чого й відки в збурених і випадками вчорашнього дня потрясених умах Глухівчан загорів нагло такий сильний огонь для Захаркових коненят — се нехай раз на все лишить ся тайною їх сердець і їх внутрішнього почуваня. Хто розслїдить у селї ті дрібні щілини в житю бідних і закріпощених людий, що руки немічні витягають до самооборони і в безоднях тих щілин потапають слабосильні й вичерпані?!

Або відки прийшло до того, що старі й немічні дїди та слабосильні баби з колами в руках облягли нині посесорський ґанок? Там не зачинено Захаркових коненят... Але там блїда і зі страху на всїм тїлї трясучись бігала посесориха по диванах свого покою

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і ховала ся в шафу, а посесор з набитим револьвером у руках ховав ся під ліжко, зачинивши попереду двері на всї ключі й засувки.

Однак усюди треба мати щастє, а щастя мав глухівський посесор до волї. Він мав ким виручити ся: була служба привязана і панському хлїбови вірна — її обовязком було прийти господареви в поміч.

І вона спішила: збитий заступ здорових, широкоплечих парубків, узброєних в коли й палиці, під проводом свого гуменного напирав з гумна. І посесор міг бути спокійним — його ґанок станув порожний, не остало ся там анї живої душі — всьо потягло на гумна. Посесор міг безпечно сїсти на зготовлений фаєтоник, поруч усадовити свою половицю враз із її міґреною і з доносом від'їхати в повіт. Їдучи тополевою дорогою він в дусї сьміяв ся.

Тим часом на гумнах люди не жартували. За посесорську шкіру били ся хлопи з хлопами. Свистали над головами костурі. З підбитими очима, з порозвалюваними черепами, попереломлюваними кістьми лежали ранені на купах гною і стогнали з болю.

Жінка з чорними, огнистими очима тримала скруток соломи за пазухою і з патичка з червоною головкою витирала того сьвятого огню... Її долїшня губа дріжала, а враз із широко-костистими щоками й коротким як ґудзик тупим носом віщувала щось недобре. Вже підкладала підпалену солімку під стаєнну стріху, коли її за руки зловили і огонь удусили.

— Пустїть, най з божим вітром горить!

— Не годить ся! Стріху вали, а людської працї з димом не пускай! — рішив сивобородий дїд з остро-кінчастим і тонким носом.

Захаркова жінка (вона се була) пішла за се під суд кулаків і костурів двірської служби.

Як одна збита лава двигнули ся перебоєм рамена всїх у сторону комірчини, де війтів син занюхав безсильний тупіт Захаркових коненят.

— Хлопцї, двері вивалити! — лунав його молодий, дзвінкий голос.

Усьо кинуло ся до тих дверий. В миг ока відлетїв скобель, та в тій самій мінутї щось гукнуло о двері і вони не подали ся

— Хтось їх підпер із середини!

Ще раз підняли ся молоді рамена і мов на даний знак звалили ся вони з могучим лускотом на двері і ще раз подали ся люди

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

назад: двері не впали, лише застогнали і новий лопіт дав ся чути в нутрі стайні.

— Сокири давай! — крикнув хтось з гурту.

— Рубати двері, рубати, рубати, рубати! — несло ся з уст до уст і в тій хвилї всьо заніміло. Страшний як вихор, задиханий, з блїдим як стїна лицем летїв гумном Остап Грабар.

Усьо стягнуло руки, дивлячи ся в нього. І гурт людий зі села і лава двірських парубків опустила нараз у низ рамена. Він безпечно станув під дверми. Кінь на цїлий голос заржав у стайні. Сильний хлоп підняв праве рамя в гору і одним шаленим рухом кинув ся на двері. За ним, як би на знак, пішли рамена всїх, і невелика щілина показала ся в недовзї одним краєм дверий. Вона вистарчила, щоб рамя молодого чоловіка перетиснуло ся в середину. А хопивши долонею за край дверий, піднер їх Остап Грабар ще раз раменем і ще раз підважували рамена гурту двері. Падали до долу бельки, що зі середини підпирали двері і двері станули отвором.

Гурт заревів.

В тій хвилї попїс ся відкись якийсь лускіт. Ті, що близько стояли, бачили, як острий кант белька врізав відкись Остапа Грабара в голову. Він захитав ся і повалив ся в глубину стайні.

Пара недобрих очий двірського економа глипнула в темноту стайні і десь разом щезла...

Один по однім входили люди в стайню, відпинали і виводили коні, а инъші нахиляли ся над головою Грабара, з якої лила ся потоком кров; мачали шматину в криничнім ведрі і прикладали до голови.

Однак Остап не давав знаку житя, видовжений і блїдий лежав без памяти на соломі.

Скоро Іван Грабар дізнавшись, що дїєть ся на двірськім гумнї, прибіг, застав гурти потомлених людий, і брата в струї крови. Біль затиснув його серце, коли побачив блїді та поранені лиця і калюжі людської крови. Не міг спершу промовити ні слова, а стілько слів тиснуло ся на задеревенїлі уста!

Слівце, що учора з полудня вчув від лїкаря за добрий апетит, та „самооборона“ тепер пищала якимсь зловіщим голосом, як кличе нічний пугач. Здавало ся Іванови, що те слівце чує в скорім віддиху ненавистю дишучих грудий зворушеної юрби; читав

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

його в їх неласкавих, протяглих чертах лиця, в їх страшних очах і в тім морі братньої крови.

Припав на вколїшках до непритомного брата і разом закликав голосом від серця:

— Не жаль вам братньої крови? Не гріх, люди добрі, проливати людську кров?

Усьо відступило ся і тут погляди окружаючих людий пішли в землю. Іван Грабар цїлував лице, цїлував чорні, спрацьовані руки брата. Поволи кров переставала текти. З під відхиленої шмати бачив Іван велику рану на голові.

— Може він уже не жиє? — питав наляканий в людий.

Однак Остап жив; відхилив поволи повіки і лїниво повів довкола очима. Лице стягав з болю.

— Що тобі, Остапе? — питав Іван.

— Болить голова!

— Тебе вдарили?

— Не знаю!

Просив води; знов примкнув повіки.

Тим часом на двірськім гумнї пішла сьвіжа робота. Заїздили возами хлопи і забирали тих, котрі з болю, чи для зломаної кости не могли пішки йти до хати.

Один такий віз забрав останнього і найтяжше раненого Остапа Грабара. На руках двигнули хлопи найдужшого обороиця своїх кривд і положили його на возї добре вистеленім соломою. В головах хорого сїв Іван Грабар і отулював болючу голову брата своїми теплими руками. Нога за ногою ступали конї і поволеньки точив ся віз із двірського горбка в низ.

Їдучи стрічали по дорозї Захарка: прицмокуючи і витраскуючи з батога, весело і безпечно вів чоловік у подраній свитинї пару своїх коненят до дому.

Остап Грабар тяжко віддихав, заїхавши домів. Вичерпані були його сили подїями останнїх днїв. Тїло слабло від сильного болю голови. Блудно поводив очима довкола і жадав води.

Оксана, що від кількох днїв ледви видала чоловіка, залляла ся слїзми на вид великої рани.

Після волї Івана вистетила в окремій кімнатї постелю, відмила рану і завинула її сьвіжим полотенцем.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Поклали Остапа. Сильна дрож стала ним трясти. Синїло тїло. Отже кинулись до нього. Простими лїками старали ся прийти хорому з помічю. Прятали ся пильно.

Іван вірив, що брат поверне до здоровля. Натура сильна, лише хвилево вичерпана, — вговорював Оксану. Перший раз як слїд приглянув ся братовій, рівним і спокійним чертам її молодого лиця і жалібному поглядови великих синїх очий. Мимоволї являло ся питанє: що знає жінка про чорняву любовницю мужа? Чи в глубинї темної ночи пропав слїд на віки? З нїмого відруху Оксани, з її уривaних слів він бачив лише безграничну любов, з якою ратувала жінка свого мужа. Се його вспокоювало.

З полудня Марійка відвідала хорого. Співчуючи подала Іванови руку і довго приглядала ся лицю Остапа.

А хорий в дрожи успокоїв ся, лише тяжко і коротко віддихав.

— Він утомлений! — старав ся обяснити Грабар.

— Дві ночи не ночував дома! — казала Оксана. — Вчора цїлїську днину і ніч забавляв ся на ярмарку!

Залляла ся слїзми і вийшла з кімнати.

— Мусить знати, що він її не любив! — казала Марійка, коли Оксана вийшла.

— Кажете, не любив, Марійко? Тих добрих, ласкавих очий не любив?

— Нї, він любив иньшу!

Марійка вмовкла. Іванови жаль стало Оксани, бо й вона мусїла про се знати.

— Се не простий брак любови! — казав по хвилї мовчаня Грабар до Марійки. — Він дика натура і невгамована, мій брат, хоч такий добрий! Тямлю, ще бувши малим недоростком, топив ся я раз у ріцї. Пустуючи забігли ми оба аж над беріг Солокії і я впав у Чорний кут (так зве нарід глубінь тої ріки). Я мало вмів плавати, однак він усе був такий відважний! Оттими зелїзними руками витягнув мене як муху з води! Чого-ж удавав він такого зимного й невмолимого?

Мусїв Остап дослухати ся слів брата, бо якось дивно скривив черти лиця, відчинив повіки і млавим поглядом глянув довкола.

Іван замовк і нахилив ся над ліжком хорого.

— Ти тут, Іване? — питав той слабим голосом. — А де Оксана?

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Привели Оксану. Хорий витягнув суху, довгу долоню і обняв її стан. І довго непорушно глядів у її очи, поки по лиці не скотила ся кругла сльоза. Голосним плачем відізвала ся жінка, припала до рук хорого і цїлувала їх.

— Пропало, Оксано! — говорив немічно Остап. — Менї треба буде сповіди; я знать умру!

Голос його був спокійний; питаючи повів очима по тих, що при нїм стояли.

— Ти не можеш умерти, Остапе! — голосила жінка. — Я тебе так люблю, люблю!...

Вона цїлувала його ноги. Хорий відвернув ся лицем до стїни. В слїд за тим вкинуло його знов у сильну дрож.

Заки Оксана прятала ся коло хорого, питала Марійка в Івана:

— Може-б йому лїкаря?

— Лїкаря?

— Шпака, гадаю!

Іван мовчав. „Самооборона“ не сходила йому з голови... Марійка щось догадувала ся.

— О ратунок ходить, і то о скорий! Шлїм по якого-небудь!

— Нехай приїде доктор Шпак! — рішив Іван.

Вийшли обоє. Стоячи на дворі Марійка питала ся:

— Ви сьогодня їдете?

— Нї, Марійко, я ще не поїду!

— До села з'їде комісия, почнуть ся протоколи.

Кажучи се, знизила голос. Іван глянув на Марійку і — не відповів...

Їх розмову перервав чоловік. Надбіг і завернув Івана з дороги.

— Тее, кажеть ся, Остап вас кличе! — казав.

Марійка пішла вислати по лїкаря візок, а Іван вернув ся.

Дрож минула ся; Остап лежав горілиць, знов спокійний. Очи мав устромлені в двері. Знать ждав брата. Той зблизив ся і сїв близько нього на постелї. Оксана вийшла загріти теплого напою і вони остали ся у-двох.

Довго глядів Остап на брата. Потому по хвилї повів очима і зупинив ся в кутку на сокирі. Іван аж тепер завважав її. Стояла оперта держаком о стїну. Слїди крови знати було на тупім кінцї топориска. Іван дрігнув, відвернув ся і глянув на брата.

— Ти вбив кого, Остапе, сеї ночи?

— Нї, Іване!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— А та сокира?

— Я хотів нею вбити тебе!

Дивно зробило ся Іванови в голові. Силкував ся і не міг глянути братови в очи — повіки впали...

— І... Оксану... — спокійно казав Остап Грабар по хвилї.

— Остапе! — мовив уже Іван Грабар. Не витерпів і долонею затулив губи хорого.

— Не бій ся, брате, я вже вас мордувати не стану! Вбили мене! Я безсильний, я вмру!

— Ти не вмреш! — кликав Грабар, певний себе. — Ти будеш жив і любити нас мусиш, як ми тебе любимо, Остапе!

Якось мрачно стягнув Остап лице і скривив губи.

— Мене нїхто нїколи не любив!

— Неправда, брате, вона тебе любила і любити не перестане!

Перечучи хитав Остап головою.

— Знать лише бояла ся мене, брате, а я того стерпіти не міг; чого ж вона мене бояла ся? А по хвилї мовчаня додав, глянувши на брата:

— А я таки любив чоловіка, поки з ним лїпше не зійшов ся!

Жаль стало Іванови хорої душ. „Він мусїв хвилями тяжко терпіти“, гадав дивлячи ся на блїде, безкровне лице, що знов стало глядїти в сторону сокири.

— То сокира, котрою Кисїль убив зятя! Я її вкрав! О, страшна була ніч, яку я пережив нині в лїсї!

Остап вимовляв з трудом слова. Врештї втих, а по хвилї уснув. Спав неспокійно. Дивував ся Іван, що брат так трудно приходить до сил. Чув, що вони мусїли бути глубше підняті, чим він гадав.

Тай справдї: Остапови до вечера не полекшало. Ще щось двічи дістав нападу дрожи; а в вечер, коли візок привіз лїкаря, Остап Грабар був уже без памяти. Після дрожи вкинуло його в сильну горячку.

Грубим тулубом киваючись на коротких ногах з боку на бік приступив лїкарь до постелї хорого і змірив горячку. Горячка була висока. Лїкарь хитав головою. Опісля обмацав рану, пошпигав у нїй дротом і забрав ся її чистити. Грабар завважав, що лїкарь робив се зручно і хоч був товстий, навіть не засапав ся. Опісля казав лїкарь постарати ся о лїд, котрого велїв прикладати в шматах до голови. Сам напоїв безпритомного хорого по-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

живою. Врешті приписав якісь ліки і вийшов з Грабарем на подвірє.

— О, вже ніч, а я спізню ся! Цїла біда, що ми лїкарі все спішимось!

Про те велїв собі розказати, як стала ся подїя. Підчас бесїди Івана втручував уривані слова: „То інтересно“, або знов: „То прикро“.

— Отже маєте надїю, що одужає мій брат? — шептав Іван Грабар до лїкаря.

— Я? Але-ж найменшої! Череп тріс, потрясенє мозку було сильне; а що найважнїйше, перебіг слабости незвичайно наглий. Мусять бути компліkації в мозковій корі.

Слова лїкаря були звязлі і дуже ясні. Він подібними словами потїшив ще й жінку хорого і з тим від'їхав.

Була ніч. Іван лишив ся з Оксаною при хорім. Не зводив з нього очий. Смерть — грізну, сувору і безпощадну — читав тепер з кождого його віддиху, з кождого дрігненя хорого тїла. Страшними і разом простими і ясними знаками стояла виписана смерть в обрисах лиця і дивлючи ся на видовженого на постелї брата, видїв уже Іван догоряюче тїло.

Про те не відступав від постелї хорого. Подавав лїки, силоміць вливав поживу в спалені уста і прикладав лїд до голови. Таке дрібне занятє дає чоловікови часом полекшу; він поволи освоюєть ся з тим, що наконець мусить стати ся.

Від часу до часу в годинах нескінчено довгої й темної ночи біг його погляд у кут. Там, о стїну оперта, стояла та сокира, котрої Грабар чомусь не міг діткнути ся...

„Я хотїв нею вбити тебе і Оксану!“ — здавало ся йому, що шепче раз-у-раз нїма сокира і шепчуть немічні уста хорого, віддихаючи горячкою. Ту саму мову чув від глухих стїн і тим віддихом, здавало ся йому, дихала вся душна кімната.

Кров... кров... усюди видїв Іван Грабар людську кров... Видїв її повні річки, що заливали стежки і дороги, якими біжуть люди. Видїв її повні стави, що заливали людські оселї і поля, на яких вони трудять ся. Кров... кров... і нескінчене її море, що випливало з кождого закутка людського житя, почуваня і мисли...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Чого се так? — кликали спрагнені губи і разом відзивав ся з нутра його спрацьованого мозку иньший тихий і спокійний голос, добувала ся на верх струя з якогось иньшого жерела.

Він уже, здавало ся, його розумів: те терпінє розумів уже Іван Грабар. Розумів муку і терневий вінець, що глибоко в'їдаєть ся в скрані страждучого чоловіка, яким він окуплює свою горячу, велику і всесьвяту любов...

Дідня третього дня Остап Грабар помер, лишаючи в розпуці вдову з її ще більше тужливими очима і дитину-сироту в колисці.

До памяти хорий уже не вернув — горячка збільшала ся і спалила тїло; а дух спочив і завмер на крівавих плямах сокири. На неї нїхто не звернув уваги, лежала спокійно в кутї, хоч судова комісия, що доходила розмаїтих справ у селї, шукала її пильно.

Комісия мала сим разом богато працї в селї: таку силу людських ран пооглядати і посписувати слїдчі протоколи. Справа була помотана і сьвідки не вміли як слїд подати: хто завдав ту а ту рану?

Небіщик Остап Грабар був би може ядреннїйше на се відповів (подібно як тодї в судї, коли сьвідчив Захаркови); але нині він мертвий, а комісиєю переведена секция вмерлого тїла того питаня не могла розвязати.

Іван Грабар не вичікував вислїдів роботи слїдчої комісиї. Не ждав навіть похоронів брата — по його смерти допоміг вдові-братовій упорядкувати домашні справи і вже коло полудня був назад у своїй кімнатці в двірській палатї.

— Поїду! — казав до Марійки при обідї.

Те саме заявив і двом старикам, просячи коней на другий день дідня.

Вони розуміли вагу справи, отже нїхто не сьмів противити ся.

— Веселости він тут з нами старими не зазнав! — говорив Осоховський ґрафови при файцї. — Нехай їде назад, відки прийшов!

Ґраф посидїв і не сказав ані слова.

Тим часом прощав ся Грабар з Марійкою.

— Вже не побачимо ся сьогодня? — питала вона, стоячи на ґанку.

— Нї, Марійко, я потребую спочинку і самоти!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 16:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— Вас жде тепер сьвіжа праця: прийти назад до рівноваги!

Грабар мовчав.

— Ви щось тайного криєте, Іване, скажіть, а може я вас зрозумію!

Її слова звенїли щиро і просто. Грабар побачив добре знаний румянець на її лиці.

— Нїчого, Марійко, не крию! — казав беручи її долоню в свою. — Лише вас хочу собі затямити! Не забувайте і ви про мене, прошу; хто знає, чи менї лучить ся коли бути тут і вас ще бачити!

Тяжкий жаль вирвав ся на силу з грудий дївчини. Вони довго глядїли собі в очи і мовчки розійшлись.

Після того лишив ся Іван Грабар на самотї. Зачинив ся в кімнатї, яку став мірити скорою ходою.

Був по правдї самий. Уже навіть брата не мав. Як сонна мрія майнуло перед його очима те, що тут пережив. Минуло ся Нинї все скінчене — мусїв відси відійти і питав себе, куди?

— Нїкуди инде, лише в тюрму! — шептали його губи. — Стояла ще одна дорога, що сьвітила. Він уже вірив, що блукаючи спішив туди від давна. Иньшого виходу не було, бо те, що колись було, нинї стояло за ним, як наймізернїйше сотворінє: було мертве і погане і перестало бути його житєм, змаганєм і цїлею. Від оплюгавленого Грабар мусїв відвернути ся.

Остати тут, зачиненому рукою людських установ і права, вже значило ся щось. Значило ся: спокутувати всї свої давні блуди та гріхи батька, за досить учинити страшній смерти батька, значило ся вернути до тих, котрим винен був працю, а терпінєм окупити собі спокій і силу для дальшого свого істнуваня — значило ся отже всьо.

В тім пожертвуваню себе самого чув Грабар щось висшого і благородного.

— Коли суть люди, що не жалують живого віддиху, для чого-ж не посьвятити кілька лїт муки і терпіня? Для чого не надати свому житю живого і лучшого напряму? Так — вільним і чистим і кріпким вернути, відки вийшло ся! Жити для них, море їх крови відкупити великою і жертволюбною любовю!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 16:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Грабар відітхнув. Чув, що ставав спокійнїйшим. То були гадки не нові: як влїзлива тїнь, вони давно переслїдували його в житю — в часї роскішних і солодких годин веселої забави і в часї найсьвітлїйших поривів для красного і величавого. Остогиджували смак і вражінє. Чому? Бо вони жадали не мертвого захвату для красного і величавого, але красного і величавого житя!

— Отже туди, туди! — шептали Грабарові уста. — Не буде більше бояти ся нї мук, нї терпіня! Хиба криєть ся в них нещастє? Хиба ними не окуплює собі чоловік спокійний і погідний скарб мислей? Хиба їх товчок не той великий, що пхає від споконвіків весь сьвіт наперед, що огріває мисли людські від дитинячих пелюх — не в них отся любов, жерело буйного, плідного і лїпшого житя?!

Грабар відхилив вікно і в спрагнені груди вдихав жадно сьвіже повітрє. Сонце зайшло. Темнїло. Оперта на рамени Павла пересунула ся в глубинї парку тїнь ґрафа. Той ступав стежкою довгою, нудною і буряном поростою, мов покутуючи блудив як півмертвий.

— Мій перший сьвіт дня був великим пятном гріху і тяжкою ганьбою! — шепнув нагло Грабар, дивлячись на погорблену появу старця. — Мій батько! Боже! Нї, я не маю батька: я байстря, я лише його грішми гадав доробити ся щастя і спокою...

— Яка підлість! Геть відси, як найскорійше, ти бездомний волоцюго — в тюрму, бо там твій дім!

Острий вітер повіяв і затряс галузями дерев. Між деревиною в парку закипіло. Погорблена тїнь ґрафа опертого на рамени Павла вертала домів.

Грабар відступив від вікна.

— Піду до нього і розкажу, де я їду і по що!

— А Марійцї? Їй лише лист напишу! Не те вона, що ті иньші, яких рамена манять до горячих обіймів, — того в неї нема... А про те здаєть ся менї хвилями, що її люблю... Не знаю того... Здаєть ся, що під теплом її чистого серця можна-б обновити не одну гадку і впав би не один сумнїв... Може... може я її в моїм новім житю полюблю горячо і всецїло — не знаю, може...

Generated on 2015-08-02 16:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Стояла ще не пізна ніч. Іван Грабар збирав ся опустити родинне село. Рішив ся пішки йти до стації зелізниці і нічним потягом удати ся просто до Львова. Не хотів молотити малому місточкови спокою.

О своїм плянї не згадав доси нїкому. Бачучи коло півночи, що сьвітить ся в кабінетї ґрафа, він постановив з ним одним розпрощати ся. Перейшов салю і їдальний покій, лишаючи за своїми слїдами глухий відгомін пустих кімнат. Відхилив двері кабінету. Ґраф не спав і не був навіть в ліжку. Сидїв у низькім, глубокім фотелю і мав ноги старанно обмотані зручною рукою Павла в теплий плєд. Курив файку і недвижний старечий погляд утопив в клубах синявих облачків диму.

Грабар війшов і повідомив ґрафа, що завтра думає віддати свою особу властям до рук.

Ґраф витріщив очи. Він зжахнув ся і щоб опритомнїти, потер сухою рукою змучене і безсонне чоло. В очах старого ґрафа власть не являла з себе нїчого доброго. Довгий вік навчив його тверезо дивити ся на таку справу. Власть еґоістична і хто їй віддасть ся під опіку, того вона визискає для своєї цїли і не пощадить. Та ґраф гадав, що тут мусїло щось заподїяти ся і що Грабара мусїв спіткати донос до властий. Черти старого лиця набрали гнївного виду і він казав:

— Хто сьмів заподїяти тобі кривду в моїм домі, Іване? Скажи, нехай знаю! Диви ся на ту старечу, немічну появу і вірь менї, що ще стілько сили з неї добуду, щоб пімстити кривду!

Грабар мусїв заперечити тому догадови.

— Певно, що скорше чи пізнїйше піднїс би хто-будь свою руку, пане ґрафе! Але се менї байдуже! Я хочу нинї добровільно піддати ся їх карі!

Ґраф глядїв на Грабара недовірчиво, потирав раз-у-раз чоло і шептав:

— Добровільно... добровільно піддати ся їх карі?

— Так, добровільно, з почутя обовязку! — тягнув Грабар. Щось мило торкнуло його і він дав волю гадкам. — По те тягло мене сюди і по те я їхав сюди, ґрафе! Я бажаю волї! Я мушу позбути ся тягару, що мене гнете і я бажаю сам добровільно виміру їх справедливости!

— Щож тобі, сину? — нїжно промовив ґраф.

Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Він велїв Іванови сїсти поруч, узяв його голову в свої долонї і чисто-сердечно цїлував чоло.

— Змилуй ся! — шептали його губи. — Ти губиш себе і мене! Я хотїв потїхи на старі лїта; я в тобі хотїв бачити себе, мій сину! Яка-ж страшна сила заволодїла тобою! Кинь ту гадку і поки можеш, жий при моїм боцї!

— Жити буду для тебе! — казав Грабар, цїлуючи руки старця. — То моя цїль: спокутувати твої гріхи, батьку!

Старець дрігнув.

— Гріхи мої спокутувати, Іване?

— Так, батьку, спокутувати сльози її, якими вона свою нечесть умивала! Моя бідна мати! Кривду тих спокутувати, котрі пятно байстря носять до нинї на собі — свою й иньших. Смерть мого брата спокутувати! Спокутувати твоє розвязле житє, батьку, плач і кров тих чорних волів, котрі під твоїми вікнами як собаки здихають, а ти, мій батьку, мовчиш, ані дрігнеш!

Грабар не стямив ся. Могучий огонь вибухнув і невпинно горів на вільному полї. Він же-ж був тепер свобідний, його гадки були чисті, міг казати те, що від давна давило серце. Та мусїв перестати. Піднїс ся той, котрому нечестю плюнув молодий чоловік в очи. Гордо підійняв ся ґраф у фотелю, грізно стягнув поморщені черти лиця, піднїс у гору обі долонї, стягнені в кулаки і хотїв ними вразити сина. Син стояв спокійний. Очи його молили ся за старця. Ґраф пізнав, що устами не говорила ненависть того, хто лагідний стояв і готов був в тій самій хвилинї цїлувати ті кулаки, які мали його вдарити.

— Бунт, кругом бунт! — болїсно шептали старі уста. — Я-ж покаяв ся, як рідного сина пригорнув тебе до груди! Я хотїв видїти тебе добрим, лагідним, уступчивим для минулих блудів старця... І ти такий шалений, як той, що онтам у стайнї скінчив ся, твій брат!?

Безсильний, вичерпаний покотив ся ґраф у фотель. Лице закрив долонями і склонив немічно голову. Терпів тяжко... Іван обтулював плєдом сухі його ноги і цїлував руки.

— Даруй, отче, шаленому синови; він же добрий і любить тебе! Лише чести його ти більше не жадай! Радше дай йому волю, нехай шалений іде, де його сумлїнє тягне! Вірь йому, що він терпів гірше тебе, поки у стіп твоїх не зложив своєї сповіди! Вірь йому і даруй йому, батьку, молю тебе!

Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Мовчав старий. Здавало ся, мов у тій хвилї щось сконало і скаменїло, так страшно тихо зробило ся в кімнатї. Потому стрепенув ся ґраф. Поволи стали ся підіймати ослаблені його повіки і зпоміж них виглянули мутні, немічні очи. Тихим, ледви знатним голосом шептали губи:

— Іди, куди хочеш, нехай уже сам умираю...

Він поцїлував чоло сина і краплї слїз покотили ся по худощавім лицї старця.

Після прощаня Грабар вернув назад до своєї кімнати. Відчинив подорожний куферок, витягнув папір і перо і скорим письмом став писати лист. Зложив його і на верха поклав читкий знак: „Марійцї“.

Опісля взяв палицю в руки і потягнув у дорогу скорою ходою, нїде не задержуючись.

Лише в місцї, де з землї виростали три нїмі хрести, відзначені трьома знаменами: любови, віри і надії, станув Іван Грабар і розглянув ся. Чорнїли ся нїмі поля. Осїннїй вітер дув широким простором. Ждав Грабар, але надармо: її тут не діждав ся, анї тої пари, що блудила недавно тими сторонами в місячну ніч...

Може коли блудити-ме туди иньша пара в щирих і чистих обіймах і погідним поглядом глядїти-ме в нїжне лице місяця і в молочні облаки небес, і щиро слухати-ме нічної пісні сопілки пастуха, упоєна чаром великої, чистої і плідної любови.

— Може, може... — кликав Грабар. — Або вийде душа чиста і як сталь міцна, або пропаде в безвістях і глубинах тюрми, скоро слабосильна не варт буде житя!

Іван Грабар згорнув рамена і рушив певною ходою в нічну, далеку і незнану путь.

Коли Марійка встала дідня, щоб з Грабарем розпрощати ся, побачила як фірман відпинав коні; кімната, де мешкав молодий чоловік, була порожня.

— Пан мусїв у ночи піти пішки! — казала служба.

Куди? Цїкаві очи служби знали: недалеко в лїсах є границя... Щож лекшого, як одним кроком переступити її — ніч темна і лїс глухий...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 16:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Марійці".

— Він добрий, не забув! — шептали її губи. Марійка розірвала коперту і читала лист:

„Дякую Тобі за Твоє добре і чутке серце; за румянець, що часто грав на Твоїм личку, коли Твоя долоня в моїй дрожала; за Твою догадливу душу.

„Коли станеш читати сей лист, я вже буду в дорозї до того місця, яке Ти менї в простотї свого чуткого серця назначила. Я твердо вірую, що блисне колись дрібка лїпшого сьвітла для мого житя і може... може...

„Нї, я того Тобі нинї докінчувати не стану. Жий спокійно і згадуй мене в годинах, коли заблудивши станеш чи то нічю, чи о заходї сонця на тім горбку, де виросли і розцьвілись три хрести — там буду я все з Тобою. Іван".

Читаючи дївчина всисала в себе кожду букву письма, як би в тій невеличкій картцї бачила вирите цїле своє житє і всю свою будучність. Стоячи в вікнї шептала:

— Я того надїяла ся, я в те вірила! Там буду я цїлий час з тобою, не відступлю! Гадки мої все будуть з твоїми, мїй бідний Іване!

Після тих кількох бурливих днїв запанував назад мертвий спокій у ґрафовій палатї. Лише більше до землї пігнули ся немічні карки стариків і рідше можна було бачити стару няньку-бонцю, як безконечно рухаючи долїшньою щокою, молила ся за свої і за людські гріхи.

В селї пішло нове житє. Комісиї та суди займали мозки Глухівчан і довго не давали спокою умам раз виведеним зі щоденної рівноваги.

Люди дальше біднїли. Кидали свої загороди, білі хатки і зелені поля, кидали свої жінки й дїти, або й разом з ними тягли хмарами за море.

А Марійка ще частїйше чим перше брала під рамя старого батька і вела на прохід до трьох хрестів. Відтам віяло широким, здоровим леготом... Свобідно вони тут говорили про Івана. Старий морщив брови і погідливі, синї очи смутнїли.

— Шалений, летить добровільно до арешту!

— Нї, батьку, він пішов там, де його кликав спокій душі і де тягла велика любов! О, я йому вірю!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 15:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Старий хитав головою, пригортав свою дитину до груди і ніжним шепотом правив їй в ухо:

— Ти йому віриш! Однак слухай слів старого: та ваша дорога хороша, але лячна, бо колюча і спадиста. Хоч вона безперечно зі всіх найпростійша, але безлюдна: тою дорогою доходить до цїли невелике число людий і многі падуть по дорозї. А ті, що доходять, носять чола поморщені від злиднів і мук; лише душа в них велика і широке серце повне любови. Доню, слухай слів старого: чи стане вам обом сил?

Могла-ж вона знати? Опустила головку і лице її вкривала хмара смутку. Однак по хвилинї знов відхиляли ся молоді уста і вона казала:

— Спробуєм, отче, я вірю, що стане!

— Га, то махай здорова, куди знаєш! — кликав тодї Осоховський. — Я тобі не ворог, бо я батько і тілько радити хочу. Іди, ступай, коли хочеш! Будь певна, що де лише підеш, хоч би й на тій дорозї, завше знайдеш мене старого, вірного приятеля біля себе! Я-ж лише для тебе, Марійко, животїю!

От і дївчина метнула ся до працї. Молоде чоло запраньовувала занята навчанєм дїтий у школї. Заняла ся уцтивою і чесною працею, вже не лише для хлїба, але для чогось висшого — для того, за що її Іван позволив добровільно сковати собі свобідні руки.

Місце між трьома хрестами стало її відпочинком. Та не на довго: насунули осїннї мраки, впав дощ раз і другий і розробив землю в густе та неперехідне болото — стало на дворі мокро, холодно і немило.

Треба було зачинити ся в хатї і засукати руки до буденної працї.

Белз, 1900.

Generated on 2015-08-02 16:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107989987
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN